

KREATÍV-PRODUKTÍV MEGKÖZELÍTÉS ÉS INTERTEXTUALITÁS

BENKES ZSUZSA—PETÓFI S. JÁNOS

0. Bevezetés

A kreatív-produktív megközelítés lényegének, előnyeinek és alkalmazásmódjának főbb aspektusait eddigi publikációinkban, úgy hisszük, megvilágítottuk.

Itt most csak röviden kívánunk utalni arra, hogy e nem hagyományos versmegközelítés lényege egy-egy elemzésre kiválasztott vers eredeti formájának bemutatását megelőző, az adott vers(ek) meghatározónak tartott jelentéshordozó elemein (elemeivel) végeztetett kreatív művelet. Feladata pedig az analitikus—kreatív megközelítés előkészítése abból a célból, hogy abban az elemzők (a tanulók) érdekeltebbek legyenek, s ezáltal aktívabban vegyenek részt; valamint az, hogy ennek a megközelítésnek a során egyaránt próbára tehessék és elmélyíthessék mind a költői alkotások felépítésére, mind anyanyelvük helyes használatára vonatkozó ismereteiket, képességeiket.

1. Az intertextualitásról

Azok között az ismeretek között, amelyeket az elemzők interpretációjuk (interpretációik) során felhasználnak, különös szerepet játszanak azok, amelyek (a) az interpretálandó mű 'formai felépítésével' azonos (vagy azzal analóg) formai felépítésű más művekre, (b) az interpretálandó mű 'szemantikai felépítésével' valamilyen módon kapcsolatba hozható szemantikai felépítésű más művekre, illetőleg (c) az interpretálandó mű szerzőjétől származó más művekre vonatkoznak. Ezeket a kapcsolatokat összefoglaló néven *intertextuális kapcsolatok*nak nevezzük, s rájuk vonatkozóan célszerű még azt is megjegyezni, hogy ezekre a kapcsolatokra az egyes művekben több esetben explicit módon maguk a szerzők is utalnak.

Az is nyilvánvaló, hogy az intertextuális kapcsolatokat az elemzőknek (és általában az olvasóknak) valamikor valamilyen módon el kell sajátítaniuk. A következőkben azt szeretnénk egy példacsoporttal megvilágítani, hogy a *kreatív-produktív megközelítés* hogyan használható fel erre a célra is. A példacsoport 'közös témájá'-ul a 'Balassi-versszak'-ot választottuk.

2. A 'Balassi-versszak' és megjelenési formái

Jelen írásunkban nem — mert nem is lehet — célunk a Balassi-versszakkal kapcsolatos kérdések irodalomtörténetileg és irodalomelméletileg kimerítő tárgyalása. E problémakörbe való bevezetésként csupán néhány olyan általános jellegű szakkönyvből vett meghatározást kívánunk idézni, amelyeket az elemzők (a tanárok) feltehetően felhasználnak.

Elsőként a *Magyar Irodalmi Lexikon Első kötetének* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 87) szócikkéből idézünk.

„Balassi-versszak: — Balassi Bálintról elnevezett 9 (kivételesen 6 v. 12) soros strofa, 6—6—7 szótagos háromsoros periódusokból; rímelve aab—ccb—ddb [—eeb]. Leggyakoribb, 9 soros változatára példa Balassi 68., eredetileg három hosszú sorba írt éneke:

Vitézek, mi lehet
ez széles föld felett
szébb dolog az végeknél?
Holott kikeletkor
az sok szép madár szól
kivel ember ugyan él;
Mező jó illatot,
az ég szép harmatot
ád, ki kedves mindennél.

(...) keletkezéséről két nézet van: az egyik csupán magyar verstörténeti tényeken alapul, a másik figyelembe veszi a háromsoros periódusokból szőtt strofák európai hátterét is (...).

Ezt kiegészítendő idézzük a továbbiakban GÁLDI LÁSZLÓ: *Ismerjük meg a versformákat* (Móra Ferenc Ifjúsági Kiadó, Budapest 1978. 140—141) című könyvében a „Balassi-szak”-ról írottak néhány részletét.

„Emlékeztetőül álljon itt egy Balassi-strofa a 64. énekből; a három periódus mindegyikében két hatost egy hetes zár le, a rímképlet pedig: aabccbaddb:

Kegyes vidám szemű, | piros rózsza színű | én édes fehér hölgyem,
Kin hű szerelemmel | s teljes reménységgel | nyugszik tüzesült lelkem,
Nemdenem siralmas | kár-é énnekem az, | hogy elfeledtél engem?

A Balassi-szak eredetének megvilágítása végett, amint már Thuróczi-Trostler József megállapította, feltétlenül abból az egyszerűbb, 6 soros nyugati strofatípusból kell kiindulnunk, melyet például Jacopone da Todi (13. század) *Stabat Mater*e képvisel; (...). E strofaszerkezet már a középkorban virágzott minden nyugati költészetben; az eredeti 6 soros képlet azonban a trubadúrok kezén hamar 9 sorossá bővült, s így került át német földre is. (...) Valószínű tehát, hogy a német Minnesang s ennek 15. századi kései folytatói révén jutott el hozzánk (...) ez az alexandrin tördeléséből keletkezett strofatípus, amely nálunk — talán összeolvadva egyes népdalformákkal — végeredményben a Balassi-szak kialakulásához vezetett.”

(‘Balassi-versszak’-kal kapcsolatban többek között lásd még KECSKÉS ANDRÁS—SZILÁGYI PÉTER—SZUROMI LAJOS: *Kis magyar verstan*. OPI. Budapest, 1984.; KOVÁCS ENDRE—SZERDAHELYI ISTVÁN: *Irodalomelméleti alapfogalmak*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.; valamint SZEPE ERIKA: *Magyar költő, magyar vers*. Tevan Kiadó, Budapest, 1990., ebben néhány, a mai magyar költészetre vonatkozó intertextuális utalással.)

3. Kreatív-produktív gyakorlatok a ‘Balassi-versszak’ tematikájával kapcsolatban

A gyakorlatok céljára Balassi Bálint [NEGVEDIK], Weöres Sándor *Barokk embléma két verzióban* (felező tizenkettes, közép- és végrímes) és Petőcz András ZÁRÓJELVERS OP. 49. című versét választottuk. Ezeknek a verseknek a Balassi Bálint és a 16. század költői I. (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 188), Weöres Sándor *Posta messziről* (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 106) és Petőcz András *Az írógépielt félelem* (Orpheusz könyvek, Budapest, 1992. 27) című kötetekben a következő vehikuluma található (lásd T1, T2 és T3).

[NEGYEDIK]

Bánja, hogy hajnalban kell a szerelmesétől elmenni

Hajnalban szépülnek fák, virágok, füvek,
harmaton ha nap felkél,
Cseng szép madárszózat, vígan sétál sok vad,
reggel hogy elmúlt éfél,
Újul zöld bokor is, de nekem akkor is
dolgom csak gond, bú, veszél.

T2

Barokk embléma két verzióban

Kovács Sándor Ivánnak

(sormetszet nélküli tizenkettes, végrímes)

Szál fényvek az vihartúl inkább rázatnak,
Nagyobb tornyok erősebben ingattatnak,
Hegyekbe gyakorta villámások vágnak,
Mély völgyek viszontag bántatlan maradnak.

(felező tizenkettes, közép- és végrímes)

Büszke fenyőt jobban viharok tépáznak,
Nagy tornyok magasban inkább ingadoznak,
Hegyekbe gyakrabban villámok csapdoznak,
De mély dolinákban békésen lakoznak.

T3

ZÁRÓJELVERS OP.49.

Balassi Bálint-variáció

- ((Végtelen irgalmú ó Te nagyhatalmú
Uram, legyél kegyelmes —
Immár add meg nekem tisztán megértenem,
4 mi okból vagyok vesztes —
Tekintsd meg testemet gyógyítsd meg lelkemet,
mert sebektől sérelmes.
Valaha örömmel, most ezer bánattal
8 szívemben eltélítve —
Mint az kivetett hal elnémult szavakkal
Hozzád kiáltok egyre —
11 Miként álmaimban örök pusztulás van
úgy pusztulok vergődve.
Kegyelmes oltalmazóm,
14 fordítsd tőlem el az keserű poharad.))

Ezeknek a műveknek a választásával egyrészt az volt a célunk, hogy a tanulók saját kreatív munkájuk révén vegyenek részt egy eredeti Balassi-vers 'Balassi-versszak'-ának (illetőleg e versszak lehetséges megjelenési formáinak) megalkotásában, másrészt az, hogy olyan művekkel ismerkedjenek meg, amelyek a Balassi-versszakkal 'intertextuális kapcsolat'-ban állnak. Azt a további célunkat sem hallgatjuk el, hogy a választott művek kapcsán lehetőséget kívántunk teremteni arra is, hogy 'más természetű' intertextuális kapcsolatok tárgyalására is sort keríthessünk.

Valamennyi itt bemutatott gyakorlatot 15 éves korú tanulók körében próbáltunk ki.

Az *első* gyakorlathoz készített feladatokat a 22 tanuló két csoportban (I. és II.) oldotta meg.

Ebben az esetben az eredeti versek vizuális megjelenési formáját nem ismerő tanulóknak egy-egy semlegesnek mondható megjelenési formájú vehikulum alapján kellett vers- vagy prózavehikulumok létrehozását megkísérelniük.

Az I. csoport számára az *1. gyakorlat céljára szolgáló vehikulum* a következő volt (lásd T1/0A).

T1/0A

hajnalban szépülnek fák virágok füvek harmaton ha nap felkél cseng szép madárszózat
vígán sétál sok vad reggel hogy elmúlt éfél újul zöld bokor is de nekem akkor is dolgom csak gond bú veszél

A II. csoport számára a pedig a következő (lásd T2/0A)

T2/0A

büszke fenyőt jobban viharok tépáznak nagy tornyok magasban inkább ingadoznak
hegyekbe gyakrabban villámok csapdoznak de mély dolinákban békésen lakoznak

A *feladatot* — mindkét csoport számára azonosan — így fogalmaztuk meg.

- [a] Válaszolj arra a kérdésre, hogy az adott szöveg szerinted próza vagy vers szövege-e, és indokold meg a választásodat!
- [b] Válaszodnak megfelelően írd át az adott szöveget az általad elképzelt formába!
- [c] Adj címet a szövegednek!

Az I. csoport 12 tanulójának az [a] és [c] feladatra adott válaszait az I.1.a táblázat mutatja.

Az [a] feladat megoldásaival kapcsolatban a következőket jegyezzük meg:

— a kézhez kapott szöveget 5 tanuló prózának, 7 versnek ítélte;
— szöveges indoklást csak három tanuló (az 1-es, 2-es és 6-os számú) válasza tartalmazott. (Ennek oka feltételezhetően abban keresendő, hogy a feladat megoldására fordítható idő alatt a többi tanuló csak a kapott szöveg — döntésének megfelelő — átirásával tudott elkészülni.)

A [b] feladat megoldásai közül azokét a tanulókat, akik a kézhez kapott szöveget *prózának* ítélték, az I.1.b táblázatban foglaltuk össze.

	Próza	Vers	Indoklás	Címek
1.		*	rím, ritmus	Hajnaltól hajnalig
2.		*	rím	Hajnalban
3.	*		—	Hajnalban
4.	*		—	—
5.	*		—	Élet a mezőn
6.		*	rím, ritmus	Az ébredés
7.	*		—	Tavaszi zsongás
8.		*	—	A hajnal
9.		*	—	—
10.		*	—	Pirkadat
11.	*		—	Éjfél után
12.		*	—	Dolgom csak gond, bú

I. 1.a táblázat

A táblázat azt jelzi, hogy az adott sorszámú tanulók hol fejeznek be egy szövegmondatot [„|”], hol használnak bagybetűs mondatkezdést [*], milyen sorvégi írásjelet alkalmaznak (vagy nem alkalmaznak). A táblázat utolsó vízszintes sorában azt tüntettük fel, hogy az egyes tanulók hány szövegmondatot hoztak létre.

A tanulók
'próza'-szövegeinek kompozíciója

T1/OA	T1	3	4	5	7	11
hajnalban	*	*	*	*	*!	*
szépülnek fák virágok füvek	,	.	.	.	*.	.
harmaton ha nap felkél	,	*	*	*	*.	*
cseng szép madárszózat	*	.		.	*.	
vígán sétál sok vad	,	*		*	*.	
reggel					*.	
hogy elmúlt éfél	,				*	
újul zöld bokor is	*					
de nekem akkor is						
dolgom csak gond bú veszél	.	.	.	.	.	.
	6	3	2	3	7	2

I. 1.b táblázat

Megjegyzések az I. 1.b táblázathoz. A 'próza'-szövegek létrehozásakor:

— a tanulóknak problémát okozott a „harmaton ha nap felkél” és a „reggel” (illetőleg a „reggel hogy elmúlt éfél”) szövegrészeknek a többi szövegrészhez való hozzákapcsolása az eredeti szövegben található kompozícióval azonos módon. Ez a

szóban forgó szövegrészeknek a többitől való szintaktikai-szemantikai függetlenségével magyarázható; az eredeti vehikulumban a poétikai felépítés kapcsolja őket a megelőző sorokhoz;

— a 7-es számú tanuló a „hajnalban” és a „reggel” szövegrészeket önálló kompozícióalkotó elemeknek tekintette.

Ezek a megoldások jó lehetőséget kínálnak a szövegszintű szintaktikai-szemantikai ambiguitás tárgyalására, valamint ezzel kapcsolatban az írásjelek használatának, illetőleg nem használatának funkciójára, következményeire.

A [b] feladat megoldásai közül azokét a tanulókat, akik a kézhez kapott szöveget *versnek* ítélték, az I.1.c táblázatban foglaltuk össze.

A táblázat azt jelzi, hogy az adott sorszámú tanulók hol fejeznek be egy sort [„|”], hol fejeznek be egy versszakot [„||”], hol használnak nagybetűs sorkezdést [*], milyen sorvégi írásjelet alkalmaznak (vagy nem alkalmaznak). (Megjegyezzük, hogy a tanulók a maguk létrehozott versében — a verssorokon belül — olyan, az eredetiről eltérő központozást, az eredeti versben elő nem forduló írásjeleket is alkalmaztak, amelyeket a táblázat nem tartalmaz. A feladatmegoldást követően azonban — ahogy ezt mi is tettük — ezeket a megoldásokat célszerű indokoltatni, megbeszélni a tanulókkal.) A táblázat utolsó vízszintes sorában azt tüntettük fel, hogy az egyes tanulók hány sorból álló verset hoztak létre.

A tanulók
'vers'-szövegeinek kompozíciója

T1/OA	T1	1	2	6	8	9	10	12
hajnalban szépülnek	*	*		*	*	*	*	*
fák virágok füvek	,			.	,			
harmaton		.			*			*
ha nap felkél	,	*,		,		*	*	
cseng szép madárszózat	*			.	,			
vígan sétál sok vad				*	*	*	*	*
reggel		.		,				*
hogy elmúlt éfél	,	*,		.	,			
újul	*			*	*	*		*
zöld bokor is		,					*	
de				,				
nekem akkor is								
dolgom csak gond bú veszél	.	.		!	.	.	.	
	6	9	6	8	4	4	4	9

I. 1.c táblázat

Megjegyzések az I.1.c táblázathoz. A 'vers'-szövegek létrehozásakor:

— egy tanuló (a 2-es számú) 'rátalált' az eredeti vers sortagolására, szövegmondatokra tagolást azonban nem alkalmazott;

— kilencsoros Balassi-versszak variánst hozott létre a 12-es számú tanuló, de az eredetitől lényegesen eltérő (sorkezdő nagybetűkkel jelzett) szövegmondattagolással (ezt a variánst lásd T1/0A. 12);

— több tanulónak problémát okozott a „harmaton”, „ha nap felkél”, „reggel” és „hogymúlt éfél” határozói kifejezések szövegbeli elhelyezése.

Az I.1.b táblázatban összesített megoldásokkal kapcsolatban tett összefoglaló megjegyzések alkalmazhatók az I.1.c táblázatban összesítettekre is.

Ami az I. csoport [c] feladatra (a címadásra) adott válaszait illeti, a következőket figyelhetjük meg.

Tekintet nélkül arra, hogy a tanulók a kapott szöveget prózának vagy versnek ítélik, hatan a 'hajnal'-ra utaló kifejezést választanak címül; ketten (a 2-es és 3-as számúak) az idézetnek is tekinthető „Hajnalban”-t, egy-egy tanuló pedig „A hajnal” (8-as), „Az ébredés” (6-os), „Pirkadat” (10-es), „Hajnaltól hajnalig” (1-es) címeket; ezektől távolabbi asszociáció eredményei az ugyancsak idézet jellegű „Dolgom csak gond, bú” (12-es), valamint az „Éjfél után” (11-es).

T1/0A.12

Dolgom csak gond, bú

Hajnalban szépülnek

fák, virágok, füvek

Harmaton ha nap felkél

cseng szép madárszózat

Vígan sétál sok vad

Reggel, hogymúlt éfél

Újul zöld bokor is

de nekem akkor is

dolgom csak gond, bú veszel

A II. csoport 10 tanulójának az [a] és [c] feladatra adott válaszait a II.1.a táblázatban foglaltuk össze.

	Próza	Vers	Indoklás	Címek
1.		*	megegyező szótagszámok, rím	A természet ereje
2.		*	rím	Vihar
3.		*	rím	A vihar
4.		*	rím	A vihar
5.		*	rím	Mély dolinák
6.		*	érzelmek	Csönd és vihar
7.		*	megegyező szótagszámok	A vihar
8.		*	rím	Az erők, Magas és mély
9.		*	rím, ritmus	A vihar
10.		*	—	A vihar

II. 1.a táblázat

Mint azt a II.1.a táblázat jól mutatja, a II. csoport valamennyi tanulója az [a] feladat megoldásaként a kézhez kapott szöveget versnek ítélte. Indoklásaik is megegyezők, legtöbbször a rímekre, illetőleg a verssorok szótagszámának megegyezőségére figyeltek fel. Ennek a feladatnak a megbeszélésekor érdemes kitérni a 6-os számú tanuló indoklásának („érzelme”) részletesebb értelmezésére is.

Szinte egyöntetűnek mondahtó a [c] feladat megoldása is, a 10 tanuló közül 8-an olyan címet választanak, amely vagy szó szerint vagy jelentésében a 'vihar'-ra utal, idézet jellegű címet az 5-ös számú tanuló választ („Mély dolinákban”), figyelemre méltó és ugyancsak megbeszélés tárgyát képezheti a 8-as számú tanuló kettős címadása („Az erők” és „Magas és mély”).

A [b] feladat megoldásait (minthogy a tanulók 'próza'-szöveget nem hoztak létre) a II. 1.c táblázat tartalmazza.

A tanulók
'vers'-szövegeinek kompozíciója

T2/0A	T2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
büszke fenyőt	*	*	*		*	*	*	*	*	*	*
jobban											
viharok tépáznak	.	,			,	.			,		,
nagy tornyok	*	*				*	*	*			
magasban											
inkább ingadoznak	.	,			.	.			.		.
hegyekbe	*	*			*	*	*	*	*		*
gyakrabban											
villámok csapdoznak	.	,			,	,	,	,	,		,
de	*					*					
mély dolinákban											
békésen lakoznak	.	.			.	.	.	.	.		.
	4	4	9	8	4	4	4	4	4	4	4

II. 1.c táblázat

Megjegyzések a II.1.c táblázathoz: A 'vers'-szövegek létrehozásakor:

— a tanulók többsége (tízből nyolc!) 'átalált' az eredeti vers négy sorára, de az eredetiétől többnyire eltérő nagybetűs sorkezdést és központosítást alkalmazva;

— egy tanuló (a 3-as számú) az eredeti négy sorból álló vers helyett — feltehetően a belső rímeket észrevéve! — központosítás nélküli, nyolc sorból álló verset hozott létre (ezt a variánst teljes egészében lásd T2/0A.3); végül

— egy tanuló (a 2-es számú) figyelmet érdemlő módon kilenc sorra tagolta versét.

T2/0A.3

A vihar

büszke fenyőt jobban
viharok tépáznak
nagy tornyok magasban
inkább ingadoznak
hegyekbe gyakrabban
villámok csapdoznak
de mély dolinákban
békésen lakoznak

A *második* gyakorlathoz készített feladatokat a tanulók az előző csoportbeosztással azonos két csoportban (I. és II.) oldották meg. A gyakorlat alapjául szolgáló vehikulumokként ugyanazon két vehikulumnak (lásd T1 és T2) egy-egy, az előzőtől eltérő módon átalakított változatát használtuk fel (lásd T1/0B és T2/0B), amiket ez alkalommal a két csoportnak 'megcserélve' adtunk, hogy ne olyan elemekből álló vehikulummal végezzék e második gyakorlatot, amelyekből az első gyakorlatuk céljára szolgáló vehikulum állt. — A két csoport és a két-két vehikulum viszonya tehát a következő volt:

I.1: T1/0A
II.1: T2/0A

I.2: T2/0B
II.2: T1/0B

Ebben az esetben az I. csoport számára a 2. *gyakorlat céljára szolgáló vehikulum* az alábbi volt (lásd T2/0B).

T2/0B

viharok büszke fenyőt tépáznak jobban
magasban nagy tornyok ingadoznak inkább
hegyekbe csapdoznak gyakrabban villámok
de mély dolinákban békésen lakoznak

A II. csoport számára a 2. *gyakorlat céljára szolgáló vehikulum* pedig a következő (lásd T1/0B).

T1/0B

hajnalban szépülnek füvek virágok fák
ha nap felkél harmaton
szép madárszózat cseng sok vad sétál vígan
reggel hogy éfél elmúlt
újul zöld bokor is de akor is nekem
dolgom csak gond bú veszél

A *feladatot* — ismét mindkét csoport számára azonosan — így fogalmaztuk meg.

A kézhez kapott szöveg egy vers átalakított szövege. A verssorok sorrendje meg-
egyezik az eredeti sorrenddel, az egyes verssorokban a szavak sorrendje azonban nem
mindenütt.

- [a] Próbáld megváltoztatni a sorokban a szavak sorrendjét úgy, hogy eredményül egy
számokra elfogadható vers szövegét kapd!
- [b] Adj címet a versednek!

Az I. csoport 12 tanulójának megoldásait a I.2 táblázatban verssoronként
összesítettük. A táblázat fejlécének első sorában — egy-egy versorra vonatkozóan — az
eredeti verssor szavainak sorrendjét A, B, C, D, E betűkkel jelöltük (lásd T2), a fejléc
második sora az átrendezett szórendet mutatja (lásd T2/0B). A táblázat vízszintes so-
raiban — sorszámukhoz rendelve — a tanulók megoldásait tüntettük fel. (Az eredeti
szórenddel megegyező megoldásokat kövérrel szedett betű jelöli.)

	1. sor	2. sor	3. sor	4. sor
T2 T2/0B	A B C D E D A B E C	A B C D E C A B E D	A B C D A D B C	A B C D E A B C D E
1.	A B C E D	D A B E C	B D A C	A D E B C
2.	A D B C E	D C A B E	C A B D	A D C B E
3.	D A B E C	C D A B E	A B D C	A B C D E
4.	D C E A B	A B C E D	C B D A	A B C D E
5.	A B E D C	A B E D C	A B C D	A B C D E
6.	C E A B D	D E C A B	B D C A	A B C E D
7.	B E C A D	E D C A B	A B C D	A D B C E
8.	C E A B D	D E C A B	B D A C	A D E B C
9.	D C E A B	C D A B E	A B C D	A B C D E
10.	A B D E C	D C E A B	B D A C	A D E B C
11.	C E B A D	D C A B E	B C D A	A D E B C
12.	C E A B D	D C E A B	A C B D	A B C D E

I.2. táblázat

Annak érdekében, hogy az I.2 táblázat betűszimbólum-láncait az olvasó könnyen
'visszaalakíthassa' szólánccokká, az egyes betűszimbólumok és a T2 vehikulum egyes
sorai összetevőinek 'egymáshoz rendelés'-ét külön is megadjuk (lásd a „T2: Szólán-
cok” feliratú táblázatot).

Az I.2 táblázathoz a következő megjegyzéseket fűzzük:

- az első és második sor eredeti szóláncait egy tanulóknak sem sikerült helyre-
állítania; mindkét sorra a legkülönbélebb megoldások születtek;
- a javasolt változatok száma meglehetősen nagy a harmadik sorra vonatkozóan
is, de itt a megoldások között már 3, az eredetivel azonos sorrend is található;

T2: Szóláncok

	A	B	C	D	E
1.	büszke	fenyőt	jobban	viharok	tépáznak
2.	nagy	tornyok	magasban	inkább	ingadoznak
3.	hegyekbe	gyakrabban	villámok	csapdoznak	
4.	de	mély	dolinákban	békésen	lakoznak

— ami a negyedik sort illeti: az eredeti sor sajátos felépítése következtében (a sor „de”-vel kezdődik!) az első elem valamennyi megoldásként javasolt szóláncban a kötőszó (a „de” elem); a megoldások között 5, az eredetivel azonos sorrendű szólánc található.

Ezek a megoldások jó lehetőséget adnak a jelzők és a határozók elhelyezési lehetőségeinek elemzéséhez, és általában a lehetséges 'téma-réma' struktúrákéhoz.

Ami a megoldások poétikai felépítését illeti, lássuk itt az 1-es, 3-as, 10-es és 11-es számú tanulók megoldásait a maguk teljességében (lásd T2/0B.1, T2/0B.3, T2/0B.10 és T2/0B.11).

T2/0B.1

Büszke fenyőt jobban tépáznak viharok.
Inkább nagy tornyok ingadoznak magasban.
Gyakrabban csapdoznak hegyekbe villámok,
De békésen lakoznak mély dolinákban.

T2/0B.3

Viharok büszke fenyőt tépáznak jobban,
Magasban inkább nagy tornyok ingadoznak,
Hegyekbe gyakrabban csapdoznak villámok,
De mély dolinákban békésen lakoznak.

T2/0B.10

Büszke fenyőt viharok tépáznak jobban
Inkább magasban ingadoznak nagy tornyok
Gyakrabban csapdoznak hegyekbe villámok,
de békésen lakoznak mély dolinákban.

T2/0B.11

Jobban tépáznak fenyőt büszke viharok
Inkább magasban nagy tornyok ingadoznak
Gyakrabban villámok csapdoznak hegyekbe
De békésen lakoznak mély dolinákban

A II. csoport 10 tanulójának a második feladatra vonatkozó megoldásait a II.2 táblázatban verssoronként összesítettük. A táblázat fejlécének első sorában — egy-egy verssorra vonatkozóan — az eredeti verssor szavainak sorrendjét A, B, C, D, E, F, G, H betűkkel jelöltük (lásd T1), a fejléc második sora az átrendezett szórendet mutatja (lásd T1/0B). A táblázat vízszintes soraiban — sorszámukhoz rendelve — a tanulók megoldásait tüntettük fel. (Az eredeti szórenddel megegyező megoldásokat kövérrel szedett betű jelöli.)

T1 T1/0B	1. sor A B C D E A B D E C	2. sor A B C D B C D A	3. sor A B C D E F G B C A D G F E
1.	A B E D C	B C A D	B C A G D E F
2.	A E D C B	A B C D	C D B A F G E
3.	B E D C A	B C A D	B C A F G E D
4.	A D C E B	A B C D	A B C F G D E
5.	A B C E D	A B C D	G D F E B C A
6.	A B C D E	A B C D	G F E D B C A
7.	E D C B A	B A C D	B C A G D F E
8.	A E C D B	C B D A	B C A F G E D
9.	A B D E C	B A C D	B C A F G D E
10.	B A E C D	B C A D	F D G E B C A
T1 T1/0B	4. sor A B C D A B D C	5. sor A B C D E F G H A B C D E G H F	6. sor A B C D E A B C D E
1.	A B C D	E F G H B C D A	A B C D E
2.	A B C D	B C A D E G F H	B A C D E
3.	A B C D	A B C D E H G F	A B C D E
4.	A B C D	B C D A E G H F	A B C D E
5.	D B C A	B C D A E F G H	A B C D E
6.	B D C A	A B C D E G F H	B C D E A
7.	A B C D	A B C D E H G F	A B C D E
8.	D B C A	B C D A E F G H	A B C D E
9.	A B C D	A B C D E F G H	A B C D E
10.	B D C A	B C D A E F G H	A B C D E

II.2. táblázat

Annak érdekében, hogy a II.2 táblázat betűszimbólum-láncait az olvasó könnyen visszaalakíthassa szólánccokká, az egyes betűszimbólumok és a T1 vehikulum egyes sorai összetevőinek egymáshoz rendelését itt is külön megadjuk (lásd a „T1: Szólánccok” feliratú táblázatot).

T1: Szóláncok

	A	B	C	D	E	F	G	H
1.	hajnalban	szépülnek	fák	virágok	füvek			
2.	harmaton	ha	nap	felkél				
3.	cseng	szép	madár- szózat	vígan	sétál	sok	vad	
4.	reggel	hogy	elmúlt	éfél				
5.	újul	zöld	bokor	is	de	nekem	akor	is
6.	dolgom	csak	gond	bú	veszél			

A II.2 táblázathoz a következő megjegyzéseket fűzzük:

— az első sor eredeti elrendezésére egy tanuló sem talált rá (sőt még csak a C—D—E hármasra sem, jóllehet e három elemet — helyesen — mindegyikük egy konfigurációban hagyta);

— a második sorra vonatkozóan van négy, az eredetivel azonos megoldás, de öten a „ha” kötőszóval kezdték a sort;

— a harmadik sor esetében az eredeti sorrendet egy tanuló sem tudta rekonstruálni; megoldás közben hárman elfelejtettek egy-egy elemet figyelembe venni; többen felcserélték a két egymás mellé rendelt szövegmondat sorrendjét;

— a negyedik sorra vonatkozóan hat, az eredetivel azonos megoldás született; ketten a „hogy” kötőszóval kezdték a sort;

— az ötödik sor esetében csak egy, az eredetivel azonos sorrend található a megoldások között; egy tanuló az E—F—G—H konfigurációval kezdte a sorát;

— a hatodik sort illetően nyolcan nem változtattak a kapott (az eredetivel megegyező) sorrenden.

Ami a megoldások poétikai felépítését illeti, lássuk itt az 1-es, 5-ös, 7-es és 8-as számú tanulók megoldásait a maguk teljességében (lásd T1/0B.1, T1/0B.5, T1/0B.7 és T1/0B.8.).

T1/0B.1

Hajnalban szépülnek füvek, virágok, fák,
Ha nap harmaton felkél,
Szép madárszózat cseng, sok vad vígan sétál
reggel, hogy elmúlt éfél.
De nekem akkor is zöld bokor is újul,
Dolgom csak gond, bú, veszél.

T1/0B.5

Hajnalban szépülnek fák, füvek, virágok
harmaton ha nap felkél.
Sok vad sétál vígan, szép madárszózat cseng
éfé!l, hogy elmúlt reggel
Zöld bokor is újul, de nekem akkor is,
csak gond bú veszél dolgom

T1/0B.7

Füvek virágok fák szépülnek hajnalban
ha harmaton nap felkél
Szép madárszózat cseng sok vad sétál vígan
reggel hogy elmúlt éfé!l
Újul zöld bokor is de akkor is nekem
dolgom csak gond bú veszél

T1/0B.8

Hajnalban füvek fák virágok szépülnek
Nap ha felkél harmaton.
Szép madárszózat cseng sok vad sétál vígan
éfé!l hogy elmúlt, reggel
Zöld bokor is újul, de nekem akkor is
dolgom csak gond bú veszél

A *harmadik* gyakorlathoz készített feladatokat valamennyi tanuló megoldotta. Ebben az esetben az eredeti versek vizuális megjelenési formáját nem ismerő tanulóknak ugyancsak egy semlegesnek mondható megjelenési formájú vehikulum alapján kellett vers- vagy prózavehikulum létrehozását megkísérelniük.

A *gyakorlat céljára szolgáló vehikulum* a következő volt (lásd T3/0).

T3/0

végtelen irgalmú ó te nagyhatalmú uram legyél kegyelmes immár add meg nekem tisztán megértenem mi okból vagyok vesztés tekintsd meg testemet gyógyítsd meg lelkemet mert sebektől sérelmes valaha örömmel most ezer bánattal szívemben eltélítve mint az kivetett hal elnémult szavakkal hozzád kiáltok egyre miként álmaimban örök pusztulás van úgy pusztulok vergődve kegyes oltalmazóm fordítsd el tőlem az keresű poharad

A *feladatot* így fogalmaztuk meg.

- [a] Válaszolj arra a kérdésre, hogy az adott szöveg szerinted próza vagy vers szövege-e, és indokold meg a választásodat!
- [b] Válaszodnak megfelelően írd át az adott szöveget az általad elképzelt formába!
- [c] Adj címet a szövegnek!

A tanulók [a] és [c] feladatra adott válaszait az I—II.3.a táblázatban összesítettük. (A táblázat szerkezete azonos az előző gyakorlatok [a] és [c] feladatait összesítő táblázatokéval.)

	Próza	Vers	Indoklás	Cím
1.		*	rímek	—
2.		*	rímek	—
3.		*	rímek	Uram!
4.		*	rímek	Zsoltár!
5.	*		—	—
6.	*		—	—
7.	*		—	—
8.		*	rímek	—
9.		*	rímek	Fohász
10.		*	rímek	—
11.		*	rímek	Könyörgés
12.		*	rímek	Legyél kegyelmes
13.		*	rímek	Hallgass meg!
14.	*		—	—
15.		*	rímek	Jézushoz
16.		*	rímek	Kegyelem
17.		*	rímek	—
18.	*		—	Jézus az Olajfák hegyén
19.		*	rímek	—
20.		*	rímek	—
21.		*	rímek	Legyél kegyelmes
22.		*	rímek	A fohász

I—II.3.a táblázat

Az [a] feladat megoldásával kapcsolatban a következőket jegyezzük meg.

— A kézhez kapott szöveget 5 tanuló (az 5-ös, 6-os, 7-es, 14-es és 18-as számúak) prózának, a többi 17 tanuló versnek ítélte.

— Figyelemre méltó, hogy azok a tanulók, akik a kapott szöveget prózának tartották, döntésüket nem indokolták, illetve akik úgy döntöttek, hogy a kapott szöveg vers, indoklasként egyöntetűen az általuk felfedezett rímekre hivatkoztak.

Ami a [c] feladat megoldását illeti, a T3/0-t prózavehikulumnak minősítő tanulók közül csak egy adott címet az általa létrehozott szövegnek; a cím: „Jézus az Olajfák hegyén”. A többi tanuló közül összesen 10 adott címet versszövegének: 3 cím betű szerinti idézet jellegű („Uram” és „Legyél kegyelmes” — ez utóbbi kétszer), 2 cím parafrasztikus idézet jellegű („Kegyelem”, „Hallgass meg”), 4 cím szövegtípus-megjelölés jellegű („Zsoltár”, „Könyörgés”, „Fohász”, „A fohász”), egy versszöveg pedig a „Jézushoz” címet viseli.

A [b] feladatra adott válaszokat az I—II.3.b és I—II.3c(1)—(2) táblázatban összesítettük, az előbbiben azokét a tanulókat, akik a kapott szöveget prózának, az utóbbiban azokét, akik versnek ítélték. (A táblázatok struktúrája megegyezik a hasonló funkciót betöltő, korábbi táblázatokéival.)

A tanulók
'próza'-szövegeinek kompozíciója

T3/0	T3	5	6	7	14	18
végtelen irgalmú ó te nagyhatalmú	*	*	*	*	*	*
uram legyél kegyelmes	*		!			
immár	*		*			
add meg nekem						!
tisztán megértenem	,					*
mi okból vagyok vesztés	,	.	.	.	.	.
tekintsd meg a testemet gyógyítsd meg lelkemet	*,	*	*	*	*	*
mert sebektől sérelmes	.		.		.	
valaha örömmel most ezer bánattal	*,		*		*	.
szívemben eltélítve	.					*
mint az kivetett hal	*	.				
elnémult szavakkal		*				
hozzád kiáltok	*					
egyre			.	.		.
miként álmaimban örök pusztulás van	*,		*	*		*
úgy pusztulok vergődve	.		.			
kegyes oltalmazóm	*,		*			
fordítsd el tőlem az keserű poharad	.	.	.	.	.	.
	14	3	6	3	3	5

I—II.3.b táblázat

Megjegyzések az I—II.3.b táblázathoz.

- A T3/0 vehikulumot prózaszöveg vehikulumának tartó 5 tanuló közül
- mind az öt tanuló szövegmondat-határt jelöl a „mi okból vagyok vesztés” összetevő (más szóval: az eredeti szöveg 4. sora) után;
  - három tanuló szövegmondat-határt jelöl a „hozzád kiáltok egyre” összetevő (más szóval: az eredeti szöveg 10. sora) után.

Ezek a döntések egyfajta 'szimmetrikus strukturáltság'-ot vezettek be a T3/0 vehikulumba. A gyakorlat eredményeként létrehozott prózaszegmentumok száma egyébként 3 és 6 között váltakozik, szemben az eredeti 14 versszegmentummal.

Megjegyzések az I—II.3.c(1)—(2) táblázathoz.

- A T3/0 vehikulumot vers vehikulumának tartó 17 tanuló közül
- három tanuló 12 szegmentumra tagolta a kapott vehikulumot, kettő-kettő 9, 15, 16, illetőleg 19 szegmentumra, egy-egy 11, 14, 20, illetőleg 21 szegmentumra; két tanuló (a 19-es és a 22-es számú) versszaktagolást is alkalmazott;
  - a tanulók zöménél fellelhetők mind gammatikailag, mind poétikailag motiválható 'tömbök'; ilyenek például a következők:

Végtelen irgalmú
ó te nagyhatalmú

valamint

mi okból vagyok vesztes
tekintsd meg testemet
gyógyítsd meg lelkemet
mert sebektől sérelmes

— általában a nagybetűs sorkezdés a domináló, de van soreleji nagybetűt egyáltalán nem alkalmazó megoldás is (lásd a 17-es számú tanulót).

Mint a megoldások három főtípusának jellemzőjét, lássuk itt a 2-es, a 10-es és a 9-es számú tanulók megoldását (lásd T3/0.2, T3/0.10 és T3/0.9).

T3/0.2

Végtelen irgalmú, ó te nagyhatalmú
Uram legyél kegyelmes
immár add meg nekem tisztán megértenem
mi okból vagyok vesztes
tekintsd meg testemet, gyógyítsd meg lelkemet
mert sebektől sérelmes
Valaha örömmel, most ezer bánattal szívemben
eltelítve mint az kivetett hal
elnémult szavakkal hozzád kiáltok egyre
miként álmaimban örök pusztulás van
úgy pusztulok vergődve kegyes oltalmazóm
fordítsd el tőlem az keserű poharad

T3/0.10

Végtelen irgalmú
Ó te nagyhatalmú Uram,
Legyél kegyelmes,
Immár add meg nekem,
Tisztán megértenem,
Mi okból vagyok vesztes,
Tekintsd meg testemet,
Gyógyítsd meg lelkemet,
Mert sebektől sérelmes,
Valaha örömmel,
Most ezer bánattal,
Szívemben eltelítve,
Mint az kivetett hal,
Elnémult szavakkal,
Hozzád kiáltok egyre,
Miként álmaimban,
Örök pusztulás van,

A tanulók 'vers'-szövegeinek kompozíciója

T3/0	T3	1	2	3	4	8	9	10	11
végtelen irgalmú	*	*,	*	*	*	*,	*	*,	*,
ó		*		*		*		*	*
te nagyhatalmú		,			!	,	,		,
uram	*	*	*	*	*	*		,	*
legyél kegyelmes		.			,	,	*	*,	
immár	*	*			*	*		*	,
add meg							*		*
nekem		,				,		,	
tisztán		*				*		*	,
megértenem	,	,				,	*	,	,
mi okból vagyok		*				*		*	*
vesztes		.		.	?	,	*		*,
tekintsd meg a testemet	*	*,		*	*,	*,		*,	*,
gyógyítsd meg a lelkemet	,	*,		.	*,	*,	*	*,	*,
mert sebektől sérelmes	.	*,		*	*,	*	*	*,*	*,
valaha örömmel	*		*	*	*		*	*,	*
most ezer bánattal					*		*	*,	
szívemben								*	
eltelítve					,		*		*
mint az kivetett hal	*			.	*,			*,	
elnémult szavakkal				*	*,		*	*,	
hozzád	*				*			*	*
kiáltok egyre					,		*		,
miként álmaimban	*				*,			*,	*
örök pusztulás van				.			*	*,	,
úgy				*	*			*	*
pusztulok vergődve	.			.	.		*	,	,
kegyes oltalmazóm	*,			*	*,			*,	*
fordítsd tőlem el					*		*	*,	
az keserű poharad	.		.	.	.			*,	.
	14	9	12	15	17	9	16	21	14

I—II. 3. c(1) táblázat

Úgy pusztulok vergődve,
Kegyes oltalmazóm fordítsd el tőlem,
Az keserű poharad

T3/0.9

Végtelen irgalmú, ó,
Te nagyhatalmú, Uram
Legyél kegyelmes immár
Add meg nekem tisztán
Megértenem mi okból vagyok

T3/0	T3	12	13	15	16	17	19	20	21	22
végtelen irgalmú	*	*	*	*	*,	,	*	*	*	*,
ó		*		*	*				*	*
te nagyhatalmú			,		,			!		
uram	*		*	*	,			*		!
legyél kegyelmes		*	, *		,		,		*	*!
immár	*						*	,		*
add meg		*		*				*	*	
nekem										
tisztán		*							*	
mégértenem	,		,	*				*		,
mi okból vagyok		*	*						*	*
vesztes					!		,	,		?
tekintsd meg a testemet	*	*	*	*	*,		*	*,	*	*,
gyógyítsd meg a lelkemet	,	*	,	*	,			*,	*	*,
mert sebektől sérelmes	,	*	*	*	,		,	*,	*	*,
valaha örömmel	*	*	*				*	*,	*	*,
most ezer bánattal		*		*				*	*	*
szívemben										
eltelítve		*	,				,	,	*	,
mint az kivetett hal	*	,	,	*				*,		*,
elnémult szavakkal		*		*				*,	*	*
hozzád	*	*						*	*	
kiáltok egyre		,	,							,
miként álmaimban	*	*	*					*	*	*
örök pusztulás van		*	,					,	*	,
úgy		*	*					*	*	*
pusztulok vergődve	,	,						,		,
kegyes oltalmazóm	*,	*	,					*	*	*,
fordítsd tőlem el		*	*						*	*
az keserű poharad	,	,	,					,	,	!
	14	19	12	11	9	20	12	15	19	16

I—II. 3. c(2) táblázat

Vesztes tekintsd meg testemet
 Gyógyítsd meg lelkemet
 Mert sebektől sérelmes
 Valaha örömmel
 Most ezer bánattal szívemben
 Eltelítve mint az kivetett hal
 Elnémult szavakkal hozzád
 Kiáltok egyre miként álmaimban
 Örök pusztulás van úgy
 Pusztulok vergődve kegyes oltalmazóm
 Fordítsd el tőlem az keserű poharad

A T3/0.2 vehikulum első hat sora (lexikailag) megegyezik az eredeti vers első hat sorával; a hetedik sortól kezdve azonban a tanuló nem talált rá a megkezdett tagolási elv folytatására.

A T3/0.10 vehikulum 'rövid'-soros tagolással követi az eredeti vers tagolását az utolsó előtti sorig.

A T3/0.9 vehikulum semmiféle motiválható tagolási elvet nem mutat, hacsak azt nem tekintjük tagolási elvnek, hogy a sorok nem 'prózára' jellemzőek.

Ez a három típus igen jó kiindulási alapot nyújt a Balassi-versszak és intertextuális kapcsolatai tárgyalásának megkezdéséhez, illetőleg elmélyítéséhez.

4. A gyakorlatok céljára használt versek intertextuális vonatkozásai

A gyakorlatok céljára felhasznált három vers számos intertextuális relációtípus megbeszélésére ad lehetőséget.

A tanár mindenekelőtt azt mutathatja meg, hogy Balassi *Negyedik* című verse az *Ugyanakkor hogy megkedveli Celiát, ekképpen könyörög mindjárt neki hogy kegyes szemeit reá vetvén vegye be szerelmében s vidám jó kedvében* című vers harmadik versszakának kismértékben módosított változata. Ennek a harmadik versszaknak az eredeti szövegéhez lásd a T1' jelű szöveget.

T1'

Hajnalban szépülnek fák, virágok, füvek
Harmaton hogy nap felkél,
Cseng szép madárszózat, vígan sétál sok vad
Reggel, hogy elmúlt éfél,
Újul zöld bokor is, de nekem akkor is
Gondom csak merő veszél.

„Az önálló verssé emelt strófának sem jelentésén, sem hangulatán nem módosított, csupán az első sorban a *hogy*-ból lett a finomabb *ha* (és így csak egyszer szerepel a *hogy* kötőszó a versszakban); a harmadikban pedig a *gondom csak merő veszél* felsor alakult változatosabbá: *dolgom csak gond, bú, veszél.*” — írja erről KOMLOVSZKI TIBOR A *Balassi-vers karaktere* című könyvében (Balassi Kiadó, Budapest, 1992. 20), majd így folytatja: „Ebben a módosításban pedig a *gond, bú, veszél* szintén egy Celia-versből, a *Kiáltok, csak bolygok* kezdetű énekhez kapcsolódó kis versből való: »Gondom, búm, veszélyem véghetetlen tenger.« A »gondom, búm, veszélyem«-ből lett »gond, bú, veszél«.” (Bár KOMLOVSZKI nem említi, arra is célszerű rámutatni, hogy ebben a bizonyos harmadik versszakban „akkor” szerepel, míg a *Negyedikben* „akor”.) Ezzel a változtatással analóg intertextuális relációk mutathatók ki annak *A kisciklus* címen összefoglalt öt (egy versszakos) versnek, amiből a *Negyediket* idéztük, két másik darabja és más Balassi-versek között is. (Lásd ehhez is KOMLOVSZKI idézett könyvét.)

Az intertextuális relációk sora folytatható azzal, hogy a tanár magától Balassitól idézhet különféle Balassi-strófában írott verseket, és bemutathatja egy-egy vers rövid és hosszú soros változatát is, amire nem kevés példát lehet találni Balassi műveinek különböző kiadásaiiban. Ezzel kapcsolatban jól felhasználhatók a tanulók megoldásai között található rövid és hosszú soros változatok!

Következő relációtípusként a Balassi-versszak és a belső rímeket tartalmazó

versszakok közötti kapcsolatokat tárgyalhatja a tanár, felhasználva itt a Weöres-verssel végzett gyakorlatokat, amelyek megoldásakor — a második gyakorlat esetében — a tanulók többségének nem sikerült a belső rímekre rátalálniuk. — A Weöres-vers továbbá lehetőséget ad 'tartalmi' intertextuális kapcsolatok megbeszélésére is, a két emblémaváltozat összehasonlítása útján. (Lásd még Weöres Sándor *Az értelmetlen vers értelme* című írását DOMOKOS MÁTYÁS *A pályatárs szemével*, Magvető, 1982. című könyvéből.)

Egy további relációtípus példái lehetnek a nem Balassitól származó Balassi-versszakban írott versek. A régebbi irodalomból számos ilyen példát találhat a tanár a Weöres által összeállított *Három veréb hat szemmel* című műben, ami nyilván más természetű irodalmi, irodalomtörténeti szempontok érintésére is lehetőséget ad. A legújabb irodalmat illetően SZEPES ERIKA tanulmányunk elején említett könyvében találhatunk érdekes példákat, például Rákos Sándor *Catullus*-ciklusának *Kiben Júliához hasonlítja Lesbát* című darabját (lásd itt az abból RS jellel idézett részt), vagy Csanádi Imre kis, Balassi-strófában — 5/5/6 — írott verseit (lásd itt a Balassi-kortárs *Borne-missza Péter*hez írott versének CSI jellel idézett részletét — mindkét idézetet SZEPES ERIKA könyvéből vettük).

RS

Az mely nyavalyával, átok patikával
Venus engem büntetett,
nincsen annak írja, érzem, ki nem bírja
szívem az ítéletet,
amit töltenem kell, keserű lélekkel
viselvén az életet.

CSI

Mitévő legyen, nyelvén akinek
szavak dagadoznak?
fojtja torkába: oldalán is ki
sebbel fakadoznak, —
feltárva száját, félvén is hősen
támad a Gonoszoknak!

Végül a Balassi-versszakban írott Balassi-versek és Petőcz András *Zárójelvers* OP. 49. című verse közötti kapcsolat tárgyalható, figyelembe véve természetesen itt is a tanulók ez utóbbi verssel végzett gyakorlatainak eredményeit. — Petőcz verse ezenkívül intertextuális relációk újabb sorának megbeszélését (vagy legalább felvilágosítását) teszi lehetővé.

(1) Elsőként kínálkozik a Petőcz-vers és Balassi Bálint *Psalmus L.* című verse (*Balassi Bálint és a 16. század költői I.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 33–36 — lásd itt ennek a BB jellel bemutatott első két versszakát), valamint az 51. zsoltár (*Szent Biblia.* Károli Gáspár. Magyar Bibliatársaság, Budapest, 1982. 529 — lásd itt ennek SZB jellel bemutatott részletét) intertextuális relációjának említése. Balassi versére és a zsoltárra vonatkozóan egyébként megjegyzendő, hogy ezt a verset Balassi a bibliai Dávid király 50. zsoltárának J. Buchanaustól származó parafrázisa nyomán írta halála előtt az esztergomi táborban. A zsoltár eltérő számozása a versben

és a Bibliában abból adódik, hogy az utóbbi különféle kiadásában az egy könyvet alkotó 150 zsoltár egyes darabjainak számozása nem mindig megegyező, például a *Vulgata* — a 150-es számot megtartva — egyes zsoltárokat más kiadásokhoz képest egybe vesz, másokat pedig kettőre bont.

BB

PSALMUS L.

Végtelen irgalmú o te nagy hatalmú
Isten, légy már kegyelmes!
Onts ki mindenestől jódot rám kebledből
mert la mely veszedelmes
Bűnöm miatt lelkem, ki titkon rág engem,
mert nagy sebbel sérelmes.

Mosd el rólam immár, kit lelkem alig vár
mosd el bűnöm rútságát,
S együtt az rút hírrel mint rút bűzt enyészd el
förtelmem büdös szagát,
Esmérem vétkeimet, kiért Nap engemet
rettent, mutatván magát.

[...]

SzB

51. ZSOLTÁR

[...]

3. Könyörülj rajtam én Istenem a te kegyelmesség
szerint; irgalmasságnak sokasága szerint töröld
el az én bűneimet!
4. Egészen moss ki engemet az én álnokságomból,
és az én vétkeimből tisztíts ki engemet;
5. Mert ismerem az én bűneimet, és az én vétkem
szüntelen előttem *forog*.
6. Egyedül te ellened vétkeztem, és cselekedtem
azt, a mi gonosz a te szemeid előtt, hogy igaz légy
beszédedben, és tiszta ítéletedben.

[...]

(2) Másodikként említendő, hogy Petőcz zárójelversek egész sorát írta, azok közül érdemes egy-két más darabra is utalni. (Megfelelő oktatási kontextusban — például, ha a tanulók olasz nyelvet is tanulnak — megemlíthető, hogy az olasz irodalomban Edoardo Sanguineti használja a zárójeleket kompozíciós eszközként.)

(3) Végül, abból kiindulva, hogy a vers megfelelő sorai előtt a „4”, „8”, „11” és „14” számokat találjuk, utalni kell e számok 'szonett'-szerűséget evokáló jellegére, annak ellenére, hogy Petőcz verse nem szonett. Ha a tanár egy szonettet is be kívánna mutatni, az adott tematikához jól illik Markó Béla *Költők koszorúja* című szonett-

koszorújának 2. — *Balassa Bálint* feliratú — darabja (*Csak csend ne legyen. Határainkon túli költők az anyanyelvről.* Kiadta a Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 1992. 101, lásd itt az MB jel alatt).

MB

Nem hűti mégsem véremet a fagy,
nem szegi útját a vad fergetegnek,
mi bennem dül, s ha kérlek, hogy maradj,
s te futsz előlem, én úgy is szeretlek,

csikorgó düh hajt, rontó szenvedély,
hogy légy enyém, s hogy törjelek meg végre,
de mézes szókkal közelebb a cél,
hát könnyen buktam én előtted térdre,

s ha ló sörényén otthonos kezem
hajad körül pipiske táncot lejtett,
lehettem gyenge, mert a végeken

szablyával írtam azt a véres verset,
hogy igaz ügyért minden csel szabad.
Mennybéli Isten, milyen messze vagy!

(Azt talán említeni is fölösleges, hogy ez a szonett új relációk felé nyit utat: egyrészt a szonett — szonettkoszorúk relációja felé, másrészt annak a tizennégy költőnek a (Markó Béla által látott) kapcsolata felé, akiknek idézett művében emléket állított.)

Reméljük, e néhány példa világosan mutatja, hogy az intertextuális kapcsolatok „szövedék”-e szinte bármely vers bármely pontjáról elindulva felfejthető.

5. Kreatív-produktív gyakorlatok az oktatásban

a) Megjegyzések a „Balassi-témát” feldolgozó órákhoz

Az eddig bemutatott és elemzett kreatív-produktív gyakorlatokat két, egymástól távol eső, vidéki középiskola azonos évfolyamú osztályaiban próbáltuk ki, két-két — egymást követő — irodalomórán.

Amikor e részben röviden megkíséreljük ismertetni a témával kapcsolatos általunk tervezett és megtartott irodalomórákat, szeretnénk előrebecsátani, hogy csupán egy lehetséges változatot mutatunk be, s erre vonatkozóan is csak néhány tematikai szempontból hasznosnak látszó megjegyzésre szorítkozunk. A kreatív-produktív gyakorlatok alkalmazásának előnyei éppen abban rejlenek, hogy a mindenkori tanító tanár és az adott osztály kreativitásától függően számtalan más elképzelés megvalósítását is lehetővé teszik.

A kísérlet idején mindkét osztály a *Művészet, valóság, érték* tananyagegységgel foglalkozott, ezt figyelembe véve választottuk meg tanítási, képzési céljainkat.

Kreatív-produktív gyakorlatok végeztetésével

- a) feleleveníteni (megfigyeltetni vagy megtanítani) olyan verstani ismereteket, mint a *rím*, *rímfajták*, *strófaszerkezet*, valamint ezek adott műalkotásokban betöltött szerepét;
- b) előkészíteni az *intertextualitással* kapcsolatos tudnivalókat, illetőleg felhívni a figyelmet egyes irodalmi művek megértéséhez szükséges intertextuális kapcsolatok ismeretének fontosságára.

Elttekintünk attól, hogy itt úgynevezett 'tanítási tervezet'-et mutassunk be, mégis úgy véljük, hogy a két tanóra legfontosabb munkaformáinak, a tanár és tanulók — az említett célok érdekében végzett/végeztetett — tevékenységeinek rövid összefoglalása további ötletek forrása lehet a kreatív-produktív gyakorlatok iránt érdeklődőknek. (A két osztályban magunk is két különböző módon oldattuk meg ugyanazon három gyakorlatot.)

Az *első alkalommal* a tanulókkal — a témát érintő tanári magyarázat mellőzésével — a két különböző szövegre vonatkozó, de azonos tartalmú és megfogalmazású feladatokat oldattuk meg. Ezt követően egy-egy önként jelentkező tanuló megoldását mintának tekintve, közös beszélgetést folytattunk a lehetséges más megoldásokról. A valamennyi tanuló számára azonos — a harmadik szöveggel kapcsolatos — feladatok megoldása után hasonlóképpen jártunk el. A beszélgetéseket igyekeztünk úgy irányítani, hogy a felelevenítendő, illetve megtanítandó ismeretek valamennyiük előtt világossá váljanak. Az óra további részében megismertettük a tanulókkal az eredeti verseket és felfedtük költőiket, rámutatva most már a három verssel egyaránt kapcsolatba hozható intertextuális tudnivalókra. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy a kreatív-produktív gyakorlatok céljára felhasznált három vers interpretációját a két óra végeztével nem tekintettük befejezettnek, azok további — értékelő — elemzésére a tanulók tanáraikkal visszatértek.

A *másik alkalommal* a tanítási órát frontális osztályfoglalkoztatással kezdtük, azaz a gyakorlatok elvégeztetését megelőzően *verstani ismeretekkel* kapcsolatos kérdéseket tettünk fel, s kértünk hozzá a tanulók által jól ismert példákat. Az *intertextualitást* mint nem ismert fogalmat pedig — ugyancsak a gyakorlatok elvégeztetését megelőzően — ebben az osztályban több versrészlet (lásd ezek közül az A/, B/ és C/-vel jelölteket) elmondásával és a hozzájuk fűzött kérdéssel („Milyen más verset juttatnak eszedbe az elhangzottak?”) vezettük be.

A/

Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Balsors, akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Megbűnhődte már e nép
A múltat s jövődőt!
[...]

Kölcsey Ferenc: Himnusz

B/

[...]

Hallottad a szót: „rendületlenül”?

Ábránd, hiúság, múltó kegy, javak, —

Lenn a sikamló tér, nyomás felül,

Vész és gyalázat el ne rántsanak.

Oh, értsd meg a szót: árban és apályon

— Szirt habok közt — hűséged megálljon!

Arany János: Rendületlenül

C/

[...]

Teste a földé. Földművesé a lelke,

ezért koppan a kapa néhanap.

Sírja három millió koldus telke,

hol házat épít, vet majd és arat.

Verse törvény és édes ritmusában

kő hull s a kastély ablaka zörög, —

eke hasít barázdát új husában

mert virágzás, mert élet és örök.

József Attila: Ady emlékezete

Feltételeztük, hogy a tanult ismeretek felidézésének ezek a módjai segítséget nyújtanak a feladatok megoldásához. A verstani ismereteket illetően — az eltérő óravezetés ellenére — a két osztály tanulóinak megoldásaiban lényeges eltérést nem tapasztalunk. Azt a feltételezésünket azonban, hogy a választott versrészleteket a tanulók többsége (jól) ismeri, illetőleg ezek a versrészletek valóban felidéznek bennük más verseket, a B/ és C/ idézetek esetében igazolva láttuk: mind Vörösmarty Mihály *Szózatja*, mind Ady Endre néhány versének címe elhangzott a kérdésre adott válaszokban. Az A/ idézettel kapcsolatban viszont alkalmunk nyílt felhívni a tanulók figyelmét az általuk nem ismert (vagy már feledett), alább idézett *Rákóczi-nóta* néhány sorára, s e sorok Kölcsey Ferenc *Himnuszával* való összefüggéseire.

1. Jaj, régi szép magyar nép!
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!
Mire jutott állapotod,
Romlandó cserép.
Mint egy kedves eleven kép
Voltál olyan szép,
Magyar nép!
[...]

Rákóczi-nóta (XVIII. század második fele)

E bevezetést követően ebben az osztályban is a korábban már bemutatottak szerint haladtunk. A gyakorlatok megoldását és megbeszélését követően mindkét osztály esetében az órákat a három vers — tanulmányunk 4. részében leírt — intertextuális vonatkozásainak megbeszélésével zártuk.

b) Kreatív-produktív gyakorlatok alkalmazása a magyar nyelv- és irodalomórákon

A hagyományostól eltérő — kreatív-produktív — megközelítés alkalmazásával elérendő általános jellegű célokként az alábbiak említhetők:

- fokozni azt az örömet, amit az irodalommal való foglalkozás jelent (vagy kel-
lene hogy jelentsen);
- erősíteni (vagy felkelteni) a tanulóknál a nyelvi kreativitásukba vetett hitet;
- fokozni a nyelvi kifejezőkészséget, illetőleg a nyelv használatával kapcsolatos
érzékenységet;
- erősíteni a költői kompozíciók felismerésének képességét;
- fokozni az egyes szerzők céljának és szemléletmódjának megértésére irányuló
készséget;
- fokozni a saját szövegek kritikai szemléletének képességét;
- fejleszteni az olvasástechnikát és a helyesírást.

Azokra — a tanárok által minden bizonnyal feltett — kérdésekre, hogy „Mennyit és hogyan?“, egy lehetséges válasz az itt bemutatott gyakorlatsor. A „Mikor?”-ra pedig akár ennek az egy példának az esetében is többféle válaszlehetőség kínálkozik. Kreatív-produktív gyakorlatok tervezhetők

- különböző tanítási egységekhez;
- klasszikus és kortást művek megismertetéséhez;
- bármely elméleti ismeret (irodalomelmélet, poétika, szövegtan stb.) felele-
venítéséhez, elsajátításához;
- az anyanyelvi és irodalmi tanulmányok összehangolásához
- bevezető, összefoglaló, ismétlő, ellenőrző, számonkérő órákhoz, és így
tovább.

Nem hallgatjuk el, hogy a tanár számára egy-egy kreatív-produktív gyakorlatsor összeállítása, az elvégzett gyakorlatok összegzése, elemzése időigényes feladat, s feltételez bizonyos szemiotikai szövegtani szemléletet és ismeretet, mint ahogy azt sem, hogy ugyanezek a feladatok egyben szellemi gazdagodással is járnak.

CREATIVE-PRODUCTIVE APPROACH AND INTERTEXTUALITY

ZSUZSA BENKES—JÁNOS S. PETŐFI

In this paper we continue the series of articles on the creative-productive approach to poetry. Our aim is to treat a special strophical form (the so called Ballasi-strophe) and to discover (to define) its intertextual relations. In order to reach this aim we formulated — as in our other works — creative exercises connected to the reorganized or not complete verbal material of poems, and we asked a group of pupils to solve them, so that we had the chance to analyze the properties of these poems on the basis of a concrete discussion on the achieved results.

VISSZA A SZÖVEGHEZ!

KLAUDY KINGA

Vissza a szövegnyelvészethez, illetve vissza a szöveghez! — jellemezhetnénk századunk 80-as éveinek fordítástudományát. A fordításról való gondolkodásban ugyanis a szöveg 2000 éve jelen van, csak éppen korábban nem beszéltünk szövegnyelvészetről, mint ahogy a fordításról való gondolkodást sem neveztük fordításelméletnek. A fordításelmélet és a szövegnyelvészet kapcsolatának modernül hangzó témája mögött valójában a fordítás és a szöveg évezredes témája húzódik.

A fordító sosem fordított mást mint szöveget, a fordítás eredménye sosem volt más mint szöveg. A fordítás folyamata sosem volt más mint az eredeti szöveg megértése és a fordítás szövegének megalkotása. Idézzük ezzel kapcsolatban BRASSAI SÁMUELT: „(...) a szókkal való hasztalan vesződség, küzdés, birkózás helyett, minek legtöbbszörre kudarc a vége, fordítsák figyelmüket a mondatra. Ébressze phrasisuk a fordítmány olvasójában azt a gondolatot, képet, érzelmet, indulatot, melyeket a szerző szándékolt ébreszteni az eredetiében, s a fordítás hű lesz, ha szintén szótár-író egyetlen egy szót sem merne a fordított mondatbeliek közül az eredetibe foglaltakkal szembe állítani” (BRASSAI: 1861. 788).

Ha viszont a szövegközpontúság mindig jelen volt a fordításról való gondolkodásban, miért mondjuk, hogy a fordításelmélet visszatért, visszatalált a szöveghez? Mikor távolodott el tőle? Paradox módon a szövegtől való eltávolodást éppen a nyelvészeti fordításelmélet keletkezése jelentette.

A nyelvészeti fordításelmélet ugyanis századunk 50–60-as éveiben éppen annak köszönhetette tudományos önállóságát, hogy a rendkívül megnövekedett és a szépirodalmi szövegek mellett hatalmas mennyiségű tudományos, műszaki és egyéb, nem szépirodalmi szövegre is kiterjedő fordítói tevékenységet elkezdte a nyelvtudomány eszközeivel vizsgálni. Ez akkor szükségképpen a szövegtől való eltávolodást jelentette. Azt jelentette, hogy a kutatók az alsóbb szinteken, a szavak, a szószervezetek, a grammatikai struktúrák szintjén keresték a forrásnyelv és a célnyelv közötti megfeleléseket.

Gondoljunk csak RECKER híres cikkére, mely 1950-ben jelent meg, tehát három évvel megelőzte FJODOROV *Vvegyenyije v tyeoriju perevoda* című könyvét, melyet a nyelvészeti fordításelmélet egyik alapvetéseként tartunk számon. RECKER cikke a törvényszerű megfelelésekről szól, arról, hogy a forrásnyelv és a célnyelv szavai, szószervezetei között a fordításban megvalósuló megfelelések leírhatók, rendszerezhetők, csoportosíthatók. Vannak köztük állandó, törvényszerű megfelelések, variatív megfelelések és alkalmi megfelelések (RECKER: 1950.). Ez a szemlélet akkor nagyon előremutató volt. Felhívta a figyelmet arra, hogy a fordításban, e látszólag szubjektív döntések sorozatából álló folyamatban, objektív törvényszerűségek érvényesülnek.

RECKER és FJODOROV kutatásai nyomán egymás után jelentek meg a fordításelméleti kézikönyvek, melyek feltárták az egyes nyelvpárokra jellemző lexikai és grammatikai átváltási műveleteket. Természetesen ma már látjuk e művek korlátait,

azt, hogy a nyelvi rendszerből indultak ki, és a szóban forgó két nyelv rendszerének minden eltérése mögött fordítói problémát kerestek, sőt mi több, fordítási törvényszerűségeket próbáltak kimutatni. Valamilyen grammatikai kategória hiánya az egyik nyelvben és megléte a másikban (pl. névelő az oroszban és az angolban) vagy a szemantikai mezők eltérő tagolódása — mind fordítási problémák előrejelzésére adott alkalmat e korai fordításelméleti szakirodalomban.

Sokan állítják ezért, hogy az 50—60-as évek fordításelméleti kutatásainak több köze van a kontrasztív nyelvészethez, mint az igazi fordításelmülethez. Ezt a korszakot mégis nagyon termékenynek és hasznosnak kell tekintenünk, mert rengeteg nyersanyagot halmoztak fel a kutatók a későbbi szövegközpontú kutatásokhoz. Az igazság kedvéért el kell mondanunk, hogy már ezekben a korai fordításelméleti munkákban is gyakran volt egy olyan fejezet valahol a könyv vége felé, a szóban forgó nyelvpárra jellemző lexikai és grammatikai átváltási műveletek leírása, csoportosítása után, melyben a szerzők az ún. stilisztikai átváltási műveletekről beszélnek. A szerzők itt olyan példákat hoznak fel, mikor a fordító döntését a célnyelvi megfelelő kiválasztásakor a fordítandó szöveg műfaja, valamelyik funkcionális stílushoz való tartozása határozza meg.

Közben a 60-as évek végén és a 70-es évek elején a szövegnyelvészet előretörésével párhuzamosan a fordításelméletben is egyre többször felmerül a szövegnyelvészeti megközelítés igénye, de egyelőre pusztá deklarációként és minden különösebb következmény nélkül. A szövegnyelvészek is mindig utalnak arra, hogy kutatási eredményeiket bizonyára hasznosítani lehetne a fordításelméletben (vö. DRESSLER: 1973. 113), és a fordításkutatók is gyakran utalnak a szövegnyelvészetre. Arra, hogy mindennek egyelőre nincs semmilyen konkrét kutatási következménye, jó példa NIDA és TABER *The Theory and Practice of Translation* című könyve. A neves amerikai szerzőpáros már 1969-ben ad egy nyolc pontból álló felsorolást arról, hogy milyen általános, univerzális jellegzetességei vannak minden szövegnek, s hogy ezeket a fordításban figyelembe kell venni. Érdemes felsorolni ezt a nyolc pontot, hiszen egy azóta sem teljesített kutatási programot jelölnek ki. NIDA és TABER véleménye szerint minden szövegben vannak speciális eszközök az alábbi viszonyok jelölésére, és ami a fordítás szempontjából nagyon fontos, ezek az eszközök nyelvenként eltérőek. Tehát minden nyelvnek megvannak a maga eszközei

1. a szöveg elejének és végének jelölésére,
2. a belső átmenetek jelölésére,
3. az időbeli viszonyok jelölésére,
4. a térbeli viszonyok jelölésére,
5. a logikai viszonyok jelölésére,
6. a referenciaviszonyok jelölésére,
7. a lényeg kiemelésének, az érzelmi és a logikai hangsúlynak a jelölésére,
8. a szerző részvételének, nézőpontjának jelölésére.

SVEJČER *Perevod i lingvisztika* című könyvében 1973-ban leszögezi, hogy „A fordításelmélet számára nemcsak a rendszerek egybevetése a fontos, hanem legalább ilyen fontos a rendszerbeli különbségek szövegbéli megvalósulásainak egybevetése is” (SVEJČER: 1973. 14).

BARHUDAROV 1975-ben a moszkvai Maurice Thorez Idegen Nyelvi Főiskola fordításelméleti konferenciáján kijelenti: „A fordításban a fordítónak nem absztrakt nyelvi rendszerekkel vagy nyelvi egységekkel, hanem konkrét szövegekkel van dolga.

A tudományos fordításmélet felépítése csak a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek egybevető elemzése alapján lehetséges. Ellenkező esetben kontrasztív nyelvészettel van dolgunk és nem fordításmélettel.”

Ugyanezeket a gondolatokat vetik fel az 1978-as saarbrückeni *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft* című konferencia előadói. REINHART HARTMANN a fordításmélet és az egybevető szövegnyelvészet (Contrastive Textology) kölcsönhatásáról beszél (HARTMANN: 1981. 200), GIDEON TOURY pedig egy hármas egybevetés célszerűségét hangsúlyozza, melynek az a lényege, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek egybevető elemzésén kívül a fordított szövegeket mint a célnyelvi szövegek sajátos fajtáját kell elemezni (TOURY: 1981. 257).

Azonban sem NIDA és TABER 1969-ben megjelent *The Theory and Practice of Translation* című könyvében, sem SVEJČER 1973-ban megjelent *Perevod i lingvisztika* vagy BARHUDAROV 1975-ben megjelent *Jazik i perevod* című könyvében, de még REINHART HARTMANN és GIDEON TOURY műveiben sem találkozhatunk ezeknek a gondolatoknak a realizálásával, vagyis nagyobb mennyiségű összefüggő forrásnyelvi és célnyelvi szöveg szöveg szempontú egybevetésével és az ebből levont következtetések megfogalmazásával.

Az egyik első igazán szövegnyelvészeti megközelítésű mű a fordításméleti szakirodalomban alighanem CSERNYÁHOVSZKAJA *Perevod i szmiszlovaja sztruktura* (*Fordítás és értelmi struktúra*) című 1976-ban megjelent műve.

CSERNYÁHOVSZKAJA véleménye szerint a fordítás során alkalmazott átváltási műveleteket nem a két nyelv lexikai és grammatikai rendszerének különbségei diktálják, hanem a mondat értelmi struktúrájának megőrzése. A mondat értelmi struktúráját („szmiszlovaja sztruktura”), vagyis azt, hogy a mondatban mi az, amit ismerünk (téma), mi az, ami új (réma), és az új információn belül mire helyezzük a hangsúlyt (rematikus csúcs), minden nyelv más eszközökkel fejezi ki. Márpedig éppen az értelmi struktúra a fordítás invariánsa, az aminek változatlanul kell maradnia a fordítás során, tehát minden átváltási műveletnek az értelmi struktúra megőrzését kell szolgálnia.

CSERNYÁHOVSZKAJA könyvében ezeknek az elveknek nem pusztá deklarációjával, hanem következetesen végigvitt elemzéssel találkozunk. Nagyobb mennyiségű angol sajtószöveg mondatait modellálja az értelmi struktúra alapján. Megvizsgálja, milyen eszközei vannak az angol nyelvnek a téma (topic) és réma (comment) jelölésére, és milyen lehetőségek vannak a rémán belüli kiemelésre (focus). Ezután ezeket az értelmi struktúra típusa alapján megkülönböztetett angol mondatokat egybeveti orosz megfelelőikkel, és megnézi, hogy az egyes mondattípusok esetében milyen átváltási műveleteket kellett végeznie a fordítónak az értelmi struktúra megőrzése érdekében.

Bár mondanivalóját mondatokkal és nem szövegekkel illusztrálja, mégis szöveg-szintű elemzésről van szó, mert példamondatait összefüggő szövegből emelte ki a szerző. Az összefüggő angol szövegben elfoglalt helyük alapján állapította meg, mi bennük az ismert, az előző mondatokhoz kapcsolódó rész, és mi az új információ. A vizsgált orosz fordítások szintén valódiak, nem a szerző készítette őket, hanem hivatásos fordítók lektorált fordításait választotta, melyekben a lektor javításait éppen a fordító által eltorzított értelmi struktúra helyreállítása diktálta.

A 70-es évek végén és a 80-as évek elején már egyre több olyan művel találkozunk, melyekben a szövegnyelvészet kutatási módszereit megpróbálják a fordítások elemzésére alkalmazni. Két jól elkülöníthető irányzat alakul ki: a moszkvai iskola a szöveget belülről közelíti meg, a kutatások középpontjában az áll, hogyan hat a szöveg b első szerveződése a fordítás folyamatára, míg a német nyelvterületen folyó kutatások

a szöveget inkább kívülről közelítik meg, a kutatások arra irányulnak, hogyan hatnak a különböző szövegtípusok a fordítás folyamatára. Nézzük meg mindkét irányzatot részletesebben.

A szövegkoherencia és a fordítás viszonyát vizsgáló kutatásokat természetesen a szövegkoherencia fordítástól független kutatása előzte meg a 70-es évek szovjet nyelvészetében. Az összefüggő szöveg belső szerveződésének vizsgálata, mely szinte kezdettől fogva legfontosabb kutatási területe a szövegnyelvésznek (PIKE: 1964., ISACENKO: 1965., HARWEG: 1968., WEINRICH: 1971., van DIJK: 1975. stb.), a 70-es években az orosz kutatók körében is rendkívül népszerűvé vált. A szövegkoherencia, a „szvjaznoszty” kutatói részben az aktuális tagolás terminológiai kereteiben, részben viszont attól függetlenül próbálják meg feltárni az összefüggő szöveg szerveződésének jellegzetességeit.

ZARUBINA például nem támaszkodik az aktuális tagolás terminuskészletére, saját terminológiai rendszert alakít ki (vö. függő mondat, független mondat, bal oldali kapcsolat, jobb oldali kapcsolat, kommunikatív szempontból gyenge és erős mondat, magányos mondat, zárt bekezdés, nyitott bekezdés stb.), melynek segítségével meghatározott számú kapcsolódási típust ír le az orosz szövek mondatai között (ZARUBINA: 1981.)

A kutatók másik tábora a mondatok aktuális (értelmi, logikai) tagolódásának szövegszervező szerepét vizsgálta. Az, hogy az érzelemmentes, leíró szövegekben a mondatok valami általánosan ismert vagy a korábbi részeiből ismert dologgal kezdődnek (téma, tematikus rész), és a mondat második felében található az új információ (réma, rematikus rész), nagyon régi gondolat a nyelvészetben. Ezt nevezzük a mondatok aktuális (értelmi, logikai) tagolásának, tagolódásának. De ennek az értelmi tagolásnak az összefüggő szöveg szervezésében játszott szerepét s ennek konkrét nyelvi megvalósulásait vizsgálni — ez új kutatási feladat volt. A tematikus szakasz szövegszervező szerepével GAK (1979.), a rematikus szakasz szövegszervező szerepével ZOLOTOVA (1979.), általában a szórend szövegszervező szerepével PUMPIANSZKIJ (1979.) foglalkozott, majd megjelentek az orosz—angol (PUMPIANSZKIJ: 1974.), az orosz—német (MOSZKALSZKAJA: 1981.) egybevető szövegtani munkák, s innen már csak egy lépés volt a fordításra alkalmazni az egybevető szövegtani munkák eredményeit. Említettük már CSERNYAHOVSZKAJA úttörő művét, megemlíthetjük még CIPISCSEVA nevét, aki szintén az angol—orosz nyelvpáron vizsgálja, hogyan hat az angol mondat értelmi struktúrája az orosz megfelelő kiválasztására (1977., 1982.). Német—orosz vonatkozásban MOSZKALSZKAJA (1981.), spanyol—orosz vonatkozásban LVOVSZKAJA (1986.) foglalkozik az egybevető szövegnyelvészet eredményeinek a fordításra való alkalmazásával.

A másik irányzat, mely mint már említettük, a német kutatók körében bontakozott ki, a szövegtípusok felől közelíti meg a fordítást. Az irányzat legnevesebb képviselője, KATHARINA REISS megpróbál egy fordításszemponturna szövegtipológiát (Übersetzungsrelevante Texttypologie) kidolgozni. A fordítandó szövegek műfaji csoportosítására természetesen korábban is tettek kísérletet a kutatók. FJODOROV háromféle szöveget különböztet meg: tudományos szövegek, társadalmi-politikai szövegek, művészi szövegek (FJODOROV: 1953.). MOUNIN, francia kutató hét csoportot különböztet el: vallásos szövegek, irodalmi szövegek, versek, gyermekkönyvek, színpadi szövegek, filmszövegek, műszaki szövegek (MOUNIN: 1963.). A korábbi művekben azonban a fordítandó szöveg tipizálása csak részletkérdés volt, senki nem próbálta a fordítás folyamatának törvényszerűségeit teljes egészében a fordítandó szöveg jellegzetességeiből kiindulva leírni. KATHARINA REISS erre tesz kísérletet.

Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik című művében (1971.) négy alaptípust különböztet meg. Véleménye szerint a szövegek tipizálásakor abból kell kiindulni, hogy a nyelv milyen szerepet tölt be a szóban forgó szövegben. Tudjuk, hogy KARL BÜHLER (1934.) a nyelvnek három alapvető funkcióját különbözteti meg: ábrázolás (Darstellung), kifejezés (Ausdruck) és felhívás (Appell). A szövegek nagy részében a nyelvnek mindhárom funkciója érvényesül, de valamelyik rendszerint túlsúlyban van. Ez ad alapot arra KATHARINA REISS-nek, hogy megkülönböztessen tartalomközpontú szöveget (inhaltsbetonte Text), melyben a nyelv ábrázoló funkciója uralkodik, formaközpontú szöveget (formbetonte Text), melyben a nyelv kifejező funkciója uralkodik, és felhívásközpontú szöveget (appellbetonte Text), melyben a nyelv felhívó funkciója uralkodik. A nyelv funkciói alapján elkülönített három szövegtípuson kívül REISS felvesz még egy negyedik szövegtípust is, melynek az a lényege, hogy nem nyelvi médium segítségével jut el a befogadókhöz. Ezt audiomedialis szövegtípusnak nevezi a szerző (audio-mediale Text).

A tartalomközpontú szövegekhez különböző szövegfajták tartoznak: sajtóhírek, kommentárok, használati utasítások, szabadalmi leírások, árulisták, szakkönyvek, tanulmányok, értekezések, beszámolók stb. Mivel ezek a szövegek, sokszor nagyon is kötött formájuk ellenére, elsősorban a valóságról tartalmazznak információt, a fordító feladata a forrásnyelvi tartalom maradéktalan visszaadása, mégpedig a célnyelv legszokványosabb eszközeivel, hogy semmi se terelje el az olvasó figyelmét a tartalomról. Vagyis az, hogy a fordítónak elsősorban a tartalom visszaadására kell koncentrálnia, egyáltalán nem jelenti azt, hogy nem kell tisztában lennie az illető szövegfajta jellemző célnyelvi eszköztár használatának szabályaival.

A formaközpontú szövegeknél nem az a fontos, pontosabban nemcsak az a fontos, hogy mit mond a szerző, hanem az is, hogyan mondja. Ebbe a szövegtípusba is különböző szövegfajták tartoznak: irodalmi próza (esszé, életrajz, tárcs), költői próza (elbeszélés, regény) és a költészet minden válfaja a balladától a szonettig. Itt a fordító elsődleges feladata nem a tartalom visszaadása. A forma viszont szorosan kötődik a forrásnyelvhez, azt a célnyelvbe szolgáian áttenni nem lehet. KATHARINA REISS szerint ilyenkor a fordító nem átvesszi a forrásnyelvi formát, hanem belehelyezkedik a forrásnyelvi formába, attól kap inspirációt, és ennek az inspirációnak a hatására választja ki azt a célnyelvi formát, melyről feltételezi, hogy ugyanolyan hatást fog kiváltani a célnyelvi olvasóban, mint amelyet a forrásnyelvi forma váltott ki a forrásnyelvi olvasóban. A formaközpontú szövegnél tehát a fordító feladata nem a tartalmi azonosság, hanem a formális analógia megteremtése.

KATHARINA REISS harmadik szövegtípusa a felhívásközpontú szöveg. Ezekben a tartalom és a forma egyaránt azt a célt szolgálja, hogy a hallgatóból vagy az olvasóból valamilyen meghatározott reakciót váltson ki. Nem csupán tetszést vagy nemtetszést, hanem konkrét cselekvést (pl. vásárlást) vagy valamilyen cselekvésnek (pl. dohányzás) a beszüntetését. Legjellemzőbb szövegfajták: reklámok, hirdetések, misszionáriusi szövegek, propagandaszövegek stb. Itt a fordító elsődleges feladata nem a forrásnyelvi szöveg tartalmának vagy formájának, hanem funkciójának visszaadása, az, hogy a célnyelvi szöveg lehetőleg ugyanazt a hatást váltsa ki, mint a forrásnyelvi szöveg. Ennek érdekében az eredeti tartalmától és formájától egyaránt eltérhet. Reklámszövegeknél esetleg ugyanazt a terméket országokonként más utalásokkal kell reklámozni, és a forrásnyelvi formát is gyakran kell megváltoztatni ahhoz, hogy a reklámszöveg a célnyelvben is megőrizze felhívó funkcióját, azaz olyan legyen, amilyenek a célnyelvben a reklámok szoktak lenni.

A negyedik szövegtípusban az audiomedialis szövegben a mondanivaló olyan

csatormán keresztül jut el a befogadóhoz (néző, hallgató), melynek sajátosságait figyelembe kell venni. Ide tartoznak a rádiós és a televíziós műfajok, a színpadi művek az operettől az operáig, a vígjátéktól a tragédiáig. Egy operaszövegkönyv fordításakor a fordítónak nem szabad ragaszkodnia az eredeti szövegkönyv tartalmához és formájához, ha az a célnyelven nem felel meg a zene melódiájának, ritmikájának. Vagy gondoljunk csak a filmszinkronizálásra, ahol a szereplők szájmozgásához kell igazodnia a fordítónak, és a tartalom vagy a forma megőrzése helyett az vezérli a fordítót, hogy a szinkronszínész mondata éppen akkor érjen véget, mikor az eredeti színész becsukja a száját. Az audiomedialis szövegeknél tehát a fordítónak elsősorban a közvetítő csatorna feltételeit kell figyelembe vennie.

Hasonló irányzatot követ SONJA TIRKKONEN-CONDIT finn kutató is, aki 1985-ben megjelent könyvében, melynek címe *Argumentative Text Structure and Translation*, egyetlen szövegtípust, az argumentatív (érvelő) szövegtípust írja le alaposan, és csak az általa argumentatívnak nevezett szövegtípus részletekbe menő leírása után kapunk egy rövid, húsz oldalas elemzést a vizsgált szövegtípus fordítási problémáiról.

A 80-as évek második felében egyre több példát találunk a fordítás kétféle szövegnyelvészeti megközelítésének, tehát a belső szerveződés felőli megközelítésnek és a szövegtípusok felőli megközelítésnek az egyesítésére. KATHARINA REISS újabb könyvében, melyet HANS VERMEERrel közösen jelentetett meg 1984-ben, már több figyelmet fordít a szövegek belső szerveződésének szövegtípustól független formáira. ALBRECHT NEUBERT 1985-ben megjelent *Text und Translation* című könyvében, bár foglalkozik a szövegtípusok problémájával, inkább e típusok egyértelmű meghatározásának nehézségeiről beszél, s könyvének nagy részét általános szöveg-szerveződési kérdéseknek szenteli.

Fontos mérföldkő a fordításelmélet és a szövegnyelvészet közeledésének útján egy 1986-ban megjelent tanulmánykötet, melynek címénél, *Interlingual and Intercultural Communication*, többet mond alcíme: „Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies”. A kötet egy 1984-ben Hamburgban megrendezett nemzetközi konferencia anyagát tartalmazza, három nagy fejezetre oszlik, melyből az első címe „Text and Discourse”. Hét tanulmányt találunk itt a fordítások szövegszintű elemzéséről, s a hét szerző közül négy: SHOSANA BLUM-KULKA, GIDEON TOURY, SONJA TIRKKONEN-CONDIT és ELDA WEIZMAN azóta is a szövegszintű fordításelméleti kutatások élvonalába tartozik.

SOSHANA BLUM-KULKA tanulmánya (*Shifts of Cohesion and Coherence in Translation*) azt vizsgálja, hogy a szöveg „külső”, azaz nyílt és látható szerveződésében („cohesion”), valamint a „belső”, tartalmi szerveződésében („coherence”) milyen eltolódások mennek végbe a fordítás folyamán. A kohéziós eszközök nyelvpáronkénti egybevetésére hív fel, amit véleménye szerint először fordítástól függetlenül kell elvégezni azonos regiszterbe tartozó forrásnyelvi és célnyelvi szövegeken. Az ilyen típusú vizsgálatokból kiderülhet például, hogy visszautalásra az angol inkább pronominalizációt, míg a héber inkább lexikai ismétlést használ, s ezzel el lehet vetni, vagy jóvá lehet hagyni azokat a változtatásokat, melyeket a fordítók a kohéziós eszközök terén az eredeti szöveghez képest végrehajtottak. Míg a kohéziós eltolódások sokszor szükségszerűek, és egyáltalán nem tarthatók hibának, a koherenciális eltolódásokat a szerző mindig hibának tartja. A példaként felhozott Hemingway-novella vendéglői jelenetében nagy szerepe van a rendelt ételek elegáns vagy mindennapi voltának, ami csak az amerikai olvasó számára nyilvánvaló, tehát a rendelt ételek nevének egyszerű lefordítása minden más olvasó

számára információvesztéssel jár, s ezáltal csökkenti a célnyelvi szöveg koherenciáját (BLUM-KULKA: 1986. 17–37).

GIDEON TOURY tanulmánya (*Monitoring Discourse Transfer: A test-Case for a Developmental Model of Translation*) a második nyelv elsajátításában használt transzfer fogalmától, melynek lényege az anyanyelvi rendszer sajátosságainak helytelen átvitele az idegen nyelvbe, megkülönbözteti a fordításban használható transzfer fogalmát, melynek lényege az idegen nyelvű szöveg sajátosságainak helytelen átvitele az anyanyelvű szövegbe, s ez utóbbit „discourse transfer”-nek nevezi. A „discourse transfer” nagymértékben függ attól, hogy a fordító hogyan szegmentálja a szöveget, azaz mekkora szövegdarabokat tekint a fordítás egységének. Véleménye szerint minél tapasztaltabb a fordító, annál nagyobb szegmentumokat tekint a fordítás egységének, ami elősegíti a „discourse transfer” kiküszöbölését (TOURY: 1986. 79–95).

SONJA TIRKKONEN-CONDIT *Text Type Markers and Translation Equivalence* című tanulmányában azt vizsgálja, hogy az érvelő típusú szöveget, mely tulajdonképpen párbeszéd egy elképzelt olvasóval, csak az egész szöveg problémamegoldó stratégiájának ismeretében lehet lefordítani, ezért helytelen, hogy a vizsgázóknak rövidített szövegeket adnak lefordítani, anélkül, hogy az egész szöveggel megismerkedhetnének (TIRKKONEN-CONDIT: 1986. 95–115.)

ELDA WEIZMAN tanulmánya (*An Interlingual Study of Discourse Structures: Implication for the Theory of Translation*) a szövegszintű egybevetés általános elveit fejti ki. A fordítások szövegének vizsgálatakor négy szempontot kell figyelembe venni: (1) a forrásnyelv szövegépítési normáit, (2) a célnyelv szövegépítési normáit, (3) a különböző nyelvekből a célnyelvre fordított szövegek általános tendenciáit, (4) általában a fordított szövegekre jellemző tendenciákat. A szövegépítési normák egybevetésekor minden nyelvi eszközt két szinten kell vizsgálni: (1) milyen szerepet tölt be a szöveg informatív struktúrájában („textual function”), (2) milyen szerepet tölt be a szöveg szervezésében („metatextual function”). Ezek a funkciók természetesen nem zárják ki egymást, legtöbbször együtt járnak, de előfordul, hogy egy elem, mely csak szöveg-szervező elem volt az eredeti szövegben, a fordító akarata ellenére informatívvá válhat a fordításban: pl. politikai szövegekben a tulajdonnevek elé tett Mr. semleges elem az angolban, de attitűdjelölő elem a héberben (WEIZMAN: 1986. 115–129).

Érdekes kísérletet találunk egy minden részletre kiterjedő, nagyon sok szempontot figyelembe vevő szakszövegtipológia kialakítására VANNYIKOV 1987-ben megjelent tanulmányában. VANNYIKOV 12 olyan ismérvet sorol fel, melyek alapján jellemezni kell a tudományos-műszaki szövegeket ahhoz, hogy a fordító számára használható útmutatásokat tudjunk adni. 1. A szöveg nyelvi szervezettsége alapján (1.1. Kemény struktúrájú szövegek szigorúan kötött nyelvi megformáltsággal. 1.2. Lágy struktúrájú szövegek, melyek több variációs lehetőséget nyújtanak a fordítónak a nyelvi megformálás tekintetében). 2. A szöveg funkcionális stílusa alapján (2.1. Tudományos szövegek. 2.2. Műszaki szövegek. 2.3. Hivatalos szövegek. 2.4. Jogi szövegek. 2.5. Publicisztikai szövegek). 3. A szöveg funkcionális stílusalfaja alapján (3.1. Tudományos szövegek. 3.1.1. Akadémiai szövegek. 3.1.2. Oktatási célú szövegek. 3.1.3. Enciklopédia-szövegek. 3.2. Műszaki szövegek. 3.2.1. Műszaki leírások. 3.2.2. Instruktív szövegek. 3.2.3. Műszaki tájékoztató szövegek. 3.3. Hivatalos szövegek. 3.3.1. Hivatalos utasítások. 3.3.2. Igazgatási szövegek. 3.3.2. Hivatalos levelezés. 3.4. Jogi szövegek. 3.4.1. Műszaki dokumentáció. 3.4.2. Találmányok leírása. 3.4.3. szabadalmi ügyviteli szövegek. 3.5. Publicisztikai szövegek. 3.5.1. Tudományos publicisztika. 3.5.2. Tudományos ismeretterjesztő szövegek). 4. A kifejtés módja alapján (4.1. Elbeszélő szövegek. 4.2. Leíró szövegek. 4.3. Magyarázó szövegek. 4.4.

Polemikus szövegek). 5. A logikai tartalom alapján (5.1. Fejtegetés. 5.2. Bizonyítás. 5.3. Következtetés. 5.4. Meghatározás stb.). 6. A tárgyi tartalom alapján (6.1. Egzakt tudományokhoz tartozó szövegek. 6.2. Természettudományos szövegek. 6.3. Társadalomtudományi szövegek). 7. A közlés módja alapján (7.1. Szóbeli közlésre szánt szövegek. 7.2. Írásbeli közlésre szánt szövegek). 8. A műfaj alapján (pl. a tudományos stíluson belül: 8.1.1. Könyv. 8.1.2. Monográfia. 8.1.3. Cikk. 8.1.4. Disszertáció. 8.1.5. Előadás. 8.1.6. Közlemény. 8.1.7. Beszámoló. 8.1.8. Hozzászólás). 9. Az információ elsődleges vagy másodlagos jellege alapján (9.1. Elsődleges információ. 9.2. Másodlagos információ. 9.2.1. Referátum. 9.2.2. Annotáció. 9.2.3. Szemle. 9.2.4. Bibliográfiai leírás. 9.2.5. Bibliográfiai mutató). 10. Az expresszív-stilisztikai jegyek alapján (10.1. Stilisztikailag színezett szöveg. 10.2. Stilisztikailag nem színezett szöveg). 11. Általános pragmatikai jellemzők alapján (11.1. Forrásszövegi olvasónak szóló szövegek. 11.2. Célnyelvi olvasónak szóló szövegek. 11.3. Bármely olvasónak szóló szövegek). 12. Konkrét pragmatikai jellemzők alapján (12.1. Informatív szövegek. 12.2. Előíró szövegek. 12.3. Tájékoztató szövegek. 12.4. Rendszerező szövegek).

Bár VANNYIKOV szerint a szövegtipológia haszna a fordítói tevékenység ésszerűsítése („racionalizacija perevodcseszkov gyejatyelnoszty”), tehát ő meglehetősen gyakorlati célokat tűz ki maga elé, mégis sugall egy elméleti alapállást, mégpedig azt, hogy a fordítandó szöveg jellegzetességeinek leírása egyben a fordítás problémáinak megoldását is jelenti.

Véleményünk szerint bármilyen alaposan választjuk ki a szempontokat, amelyek alapján egy szöveget valamilyen szövegtípusba sorolunk, bármilyen alaposan írjuk le az illető szövegtípus jellemző vonásait, mindez a fordító által végzett átváltási műveleteknek csak nagyon kis százalékára ad magyarázatot. A szövegek belső szerveződésének rengeteg szövegtípustól független és az adott nyelvre jellemző szabálya van. Ha választanunk kell tehát a fordítás kétféle szövegnyelvészeti megközelítése között, mi termékenyebbnek tartjuk a szöveg belső szerveződése felől való megközelítést, pontosabban a forrásszövegi és a célnyelvi szövegek belső szerveződésének különbségei és azonosságai felől való megközelítést.

Ez utóbbi irányzatba tartozik az ún. „kvázihelyesség” kutatása is, mely a fordítás eredményeképp keletkezett célnyelvi szöveg egészének eltéréseit vizsgálja az eredeti célnyelvi szövegektől. Egészen finom, mondat szinten érzékelhetetlen eltérésekről van szó, a fordított szöveg egésze az, ami más, mint az eredeti célnyelvi szövegek. Az olvasó csak enyhe idegenszerűséget érez, de nem tudja megmondani az okát. Ennek az idegenszerűségnek az egyik oka, hogy azok az eszközök, melyek a forrásszövegben biztosítják a szövegkoherenciát, a célnyelvben nem mindig működnek. Az idegenszerűség másik oka a hangsúlyok enyhe eltolódása, a mondat perspektívájának enyhe eltorzulása, mely egy-egy mondatban még fel sem tűnik, de ha sorozatosan előfordul, szintén hozzájárul a szöveg idegenszerűségéhez. A mondatkapcsolódások és a téma-réma viszonyok jelölésének eltéréseiből fakadó idegenszerűség, kvázihelyesség, „fordításnyelvűség” („translationese”) ígéretes kutatási terület, mellyel egymástól függetlenül több kutató kezdett el foglalkozni a 80-as években (GELLERSTAM: 1986., KLAUDY: 1987., WEIZMAN & BLUM—KULKA: 1987., VEHMAS—LEHTO: 1989.).

A kvázihelyesség kutatását két dolog különbözteti meg a hagyományos interferenciakutatásoktól. Az egyik, hogy az idegen nyelv hatását nem a szavak, szó szerkezetek vagy a grammatikai struktúrák terén, hanem a szöveg egészében keresi. A másik, hogy nem az idegen nyelv elsajátításának különböző fokán álló nyelvtanulók idegen nyelvi megnyilatkozásait tekinti kutatási anyagnak, hanem professzionális

fordítók anyanyelvi produktumait. A szövegszintű fordításkutatás előretörését jelzi, hogy a Lipcsében kiadott *Interferenz in der Translation* című nemzetközi tanulmánykötet (SCHMIDT: 1989.) tanulmányainak nagy része már a szövegszintű (discourse level) interferenciával foglalkozik.

Közben újra és újra felbukkan a szkepticizmus is, részben az elért eredményekkel kapcsolatban, részben a szöveg kutathatóságával kapcsolatban. SVEJČER professzor például, sok kiváló fordításelméleti munka szerzője, 1988-ban megjelent legújabb könyvének csak utolsó, igen rövid fejezetét szenteli a szöveg és a fordítás kapcsolatának. Szerinte a két tudományág, a fordításelmélet és a szövegnyelvészet kapcsolata olyan széles körű kutatási programot jelöl ki, amelynek megvalósítása a jövő feladata. Ezt jelzi az is, hogy könyvét elsősorban a fordítás szemantikai és pragmatikai kérdéseinek szenteli, s a szövegkoherenciáról szóló, utolsó rövid fejezetben csak illusztrációként hoz néhány példát az eredeti szöveg koherenciáját biztosító visszautalások megőrzését szolgáló átváltási műveletekre (SVEJČER: 1988. 178–183).

PETER NEWMARK *A Textbook of Translation* című könyvében pedig egyenesen kifakad a szövegszint manapság oly divatos abszolutizálása ellen: „Many translators say you should never translate words, you translate sentences or ideas or messages. I think they are fooling themselves. The source language texts consist of words, that is all that is there, on the page (NEWMARK: 1988. 36–37).

NEWMARK szerint a szövegnyelvészet előretörése kényszeríti rá a fordításkutatókat arra, hogy a fordítás egységének a szöveget tartsák. A fordítók mindennapi gyakorlata viszont azt bizonyítja, hogy a fordító mindig igyekszik a legkisebb fordítási egységet kiválasztani, és csak akkor folyamodik az egész szöveghez, ha munkájában megakad, vagy amikor utólag ellenőrzi a fordítást.

A szövegnyelvészet terminusainak alkalmazása valóban szinte divat lett napjaink fordításelméletében. Divat lett az, hogy a fordítás általános kérdéseivel foglalkozó műveknek is a bekerül a címébe a „text” vagy a „discourse” terminus. Valóban alapos áttekintést kapunk azonban a fordítás szövegnyelvészeti problémáiról BASIL HATIM és JAN MASON edinburghi kutatók 1990-ben megjelent könyvében, melynek címe *Discourse and the Translator*. Könyvük végén meglepő módon magyarázatot adnak néhány igazán közismert szövegnyelvészeti terminushoz (anaphoric, cataphoric, coherence, cohesion, communicative dynamism, context, co-reference, discourse, functional sentence perspective stb.), bizonyítva ezzel, hogy ezek a terminusok még nem váltak szerves részévé a fordításelméletnek.

Meg kell említenünk még egy irányzatot, mely a 80-as évek végének és a 90-es évek elejének fordítástudományi munkáiban figyelhető meg. Míg korábban a fordításkutatók csak a kész szövegek elemzésében alkalmazták a szövegnyelvészeti szempontokat (eredeti szöveg, fordított célnyelvi szöveg, nem fordított célnyelvi szöveg), most felmerül a szöveg létrehozásának, generálásának („text processing”) folyamata is, mint kutatási tárgy (BELL: 1992.). Az eredeti szövegalkotás és a fordítói szövegalkotás folyamatának egybevető vizsgálata természetesen már túlnő a szövegnyelvészet kompetenciáján, s a fordításelmélet másik két „divatos” segédtudományának, a pszicholingvisztikának és a szociolingvisztikának a bevonását igényli.

MARY SNELL-HORNBY 1988-ban megjelent, *Translation Studies — an Integrated Approach* című könyvének 32. oldalán közöl egy egészoldalas diagramot arról, hogyan képzei el a fordítástudomány integrált megközelítését, azaz a különböző tudományágak együttműködését a fordításkutatásban. Háromféle fordítást különít el: irodalmi fordítást (Literary Translation), általános fordítást (General Language Translation) és szakfordítást (Special Language Translation). A fenti három csoporton

belül még további alcsoportokat különít el a Bibliától a tudományos-műszaki szövegekig, és sorra veszi azokat a tudományágakat, melyek az egyes szövegtípusok és altípusok fordítási problémáinak vizsgálatában fontosak. E diagramból jól látható a szövegnyelvészet központi szerepe a fordítástudományban: a szövegnyelvészet az, amelytől a fordítandó szövegek minden fajtája felé vezetnek nyilak. A fordításkutatás és a szövegnyelvészet kapcsolatáról szóló áttekintésünket zárjuk MARY SNELL-HORNBY szavaival: „Level E (itt a diagramra utal) names those areas of linguistics which are relevant for translation. Of basic importance is text-linguistics in all its aspects, from the analysis of the macrostructure, thematic progression and sentences perspective to coherence and cohesion” (SNELL-HORNBY: 1988. 35).

Irodalomjegyzék

- BARHUDAROV, L. SZ.:
1975. Jazik i perevod. Moszkva. Mezsduarodnije otnosenijja.
- BELL, R. T.:
1992. Translation and Translating. Theory and Practice. London, Longman.
- BLUM—KULKA, S.:
1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: HOUSE, J. (ed.): 1986. 17—37.
- BRASSAI, S.:
1961. Még is valami a fordításról. *Szépirodalmi Figyelő*, 1. 50. 786.
- BÜHLER, K.:
1934. Sprachtheorie. Jena.
- CIPISCSEVA, M. E.:
1977. Peredacsja porjadka szlov pri perevogye sz anglijszkovo jazika na russzkij v szvetye tyeorii aktualnovo cslenyenijja. In: Cslyenyijje, perevod i usznaja recs, (ed.): REJMAN, E. A. Leningrád, Nauka.
1982. Aktualnoje cslenyenijje i perevod nyekotorih anglijszkih mnogocslennih szstruktur. In: Funkcionalnije sztyili i prepodavanyije inosztrannih jazikov, (ed.): CVILLING, M. Ja. Moszkva, Nauka.
- CSERNYAHOVSKAJA, L. A.:
1976. Perevod i szmiszlovaja szstruktura. Moszkva, Mezsduarodnije otnosenijja.
- DUK, van, T. A.:
1975. Issues in the Pragmatics of Discourse. Amsterdam, University of Amsterdam.
- DRESSLER, W.:
1973. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- FJODOROV, A. V.:
1953. Vvegyenyije v tyeoriju perevoda. Moszkva, Izdatyelsztvo lityeraturi na inosztrannih jazikah.
- GAK, V. G.:
1979. Povtornaja nominacija na urovnye predlozsenijja. In: Szintakszisz tyekszta, (ed.): ZOLOTOVA, G. A. Moszkva, Nauka.
- GELLERSTAM, M.:
1986. Translationese in Swedish Novels Translated from English. In: Translation Studies in Scandinavia, (eds.): WOLLIN, L. és LINDQUIST, H. 88—95. Malmö, Liber Verlag.
- HARTMANN, R. K.:
1981. Contrastive Textology and Translation. In: Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft. (Hrsg.): KÜHLWEIN W. et al. 200—209. München, Wilhelm Fink Verlag.
- HARWEG, R.:
1968. Pronomina und Textkonstitution. München, Wilhelm Fink Verlag.
- HATIM, B.—MASON, J.:
1990. Discourse and the Translator. London, Longman.
- HOUSE, J.—BLUM-KULKA, S. (ed.):
1986. Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies. Tübingen, Gunter Narr Verlag.
- ISACENKO, A. V.:
1965. Kontxtbedingte Ellipse und Pronominalisierung im Deutschen. Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung. 163—174. Berlin, Deutsche Akademie der Wissenschaften.
- KLAUDY, K.:
1987. Fordítás és aktuális tagolás. *NyudÉrt.* 123. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- LVOVSZKAJA, Z. D.:
1985. Tyeoreticeszkije problemi perevoda. Moskva, Viszsaja skola.
- MOSZKALSZKAJA, O. O.:
1981. Grammatyika tyeksza. Moskva, Viszsaja skola.
- MOUNIN, G.:
1963. Les problèmes théoriques de la traduction. Paris, Gallimard.
- NEUBERT, A.:
1985. Text und Translation. Leipzig, Verlag Enzyklopädie.
- NEWMARK, P.:
1988. A Textbook of Translation. London, Prentice Hall International.
- NIDA, E. A.—TABER, Ch. R.:
1969. The Theory and Practica of Translation. Leiden, Brill.
- PIKE, K.:
1964. Discourse Analysis and Tagmeme Matrices. *Oceanic Linguistics*. 3. 5—25.
- PUMPIANSZKU, A. L.:
1974. Informacionnaja rol porjadka szlov v naucsnoj i tyechniceszkij lityerature. Moskva, Nauka.
- RECKER, Ja. I.:
1950. O zakonomernih szootvetsztvijah pri perevogye na rodnoj jazik. In: Voproszi tyeorii i metogyiki ucsebnovo perevoda. 58. Moskva.
- REISS, K.:
1971. Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. München, Max Hueber Verlag.
- REISS, K.—VERMEER, H.:
1984. Grundlagen einer allgemeinen Translationstheorie. *Linguistische Arbeiten* 147. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- SCHMIDT, H. (ed.):
1989. Interferenz in der Translation. Überwissenschaftliche Beiträge. 12. Leipzig, Verlag Enzyklopädie.
- SVEJČER, A. D.:
1973. Perevod i lingvisztika. Moskva, Vojennoje Izdatyelsztvo.
1988. Tyeorija perevoda. Sztatusz, problemi, aszpekti. Moskva, Nauka.
- TIRKKONEN-CONDIT, S.:
1985. Argumentative Text Structure and Translation. Jyväskylä, University of Jyväskylä.
1986. Text Type Markers and Translation Equivalence. In: HOUSE, J. 1986. 95—115.
- TOURY, G.:
1981. Contrastive Linguistics and Translation Studies. Towards a Tripartite Model. In: *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*. (Hrsg.): KÜHLWEIN, W. et al. München, Wilhelm Fink Verlag.
1986. Monitoring Discourse Transfer: A Test-Case for a Developmental Model of Translation. In: HOUSE, J. 1986. 79—95.
- VANNYIKOV, Ju. V.:
1987. Naucsno-tyehnyiceszkij perevod kak oszobij vid gyejatyelnosztvi. In: Naucsno-tyehnyiceszkij perevod, (ed.): MARCSUK, Ju. N. 32—55. Moskva, Nauka.
- VEHMAS-LEHTO, I.:
1989. Quasi-Correctness. A critical study of Finnish translations of Russian journalistic exts. Helsinki, Neuvostoliittoinstituutti.
- WEINRICH, H.:
1971. The Textual Function of the French Article. In: *Literary Style*. (ed. by): CHATMAN, S. 221—134. New York, Oxford University Press.
- WEIZMAN, E.:
1986. An Interlingual Study of Discourse Structures: Implications for the Theory of Translation. In: HOUSE, J. 1986. 115—129.
- WEIZMAN, E.—BLUM-KULKA, S.:
1987. Identifying and Interpreting Translated Texts. *Indian Journal of Applied Linguistics*. 13. 62—73.
- ZARUBINA, N. T.:
1981. Tyekszt: lingviszticeszkij i metodologiceszkij aszpekti. Moskva, Russzkij jazik.
- ZOLOTOVA, G. A.:
1979. Rol remi v organizacii tyeksza. In: Szintaksisz tyeksza, (ed.): ZOLOTOVA, G. A. 113—134. Moskva, Nauka.

BACK TO THE TEXT!

KINGA KLAUDY

Thinking about the text has always been part of thinking about translation. Yet, why do we say that the text was rediscovered by translation studies in the 70's and 80's. So called linguistic theories of translation in the 50's and 60's were concerned mainly with questions of lexical and grammatical equivalence between source language and target language. Research of text-level or discourse-level equivalence became „fashionable“ in translation studies only in the 70's and 80's, in connection with (or under the influence of) the development of text linguistics and discourse analysis in general linguistics. The paper describes how the ideas, technical terms and research methods of text-linguistics have intruded step by step into translation studies through the works of eminent scholars like Katharina Reiss, Albrecht Neubert, Mary Snell-Hornby, Alexander Shveytser, Peter Newmark etc.